

BÖJT ÉS BÖJT SZEGÉS A REFORMKORBAN¹

FASTING AND BREAKING FAST IN THE HUNGARIAN REFORM ERA

Tengely Adrienn

egyetemi docens, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem BMK
Neveléstudományi Intézet

ÖSSZEFOGLALÁS

A 19. század első felében az év napjainak jelentős részében, mintegy 150 napon valamilyen minőségi és mennyiségi étkezési korlátozás volt érvényben, vagyis szigorú böjtös vagy enyhébb absztinenciális napot kellett tartani a katolikus egyház előírásai szerint. Azonban ekkor már a felvilágosodás eszméinek elterjedése miatt és egyéb, gyakorlati okokból a hívek egyre jobban elhanyagolták a böjti előírásokat. A papság elsősorban a korabeli katolikus sajtóban küzdött a negatív tendencia ellen, a böjt üdvös hatásait hangsúlyozva, de ez már kevésnek bizonyult. Ezért 1848-ban megjelent egy egészen más megoldási javaslat: a tervbe vett nemzeti zsinat előkészítő munkálatai során sokan javasolták, hogy inkább a böjtös napok számát kellene csökkenteni, azt remélve tőle, hogy így könnyítve a hívek terhein, kevésbé fogják azt megszegni. Azonban ennek alaposabb megtárgyalására és esetleg életbe léptetésére már nem került sor.

Abstract

In the first half of the 19th century, almost half of the days of the year, about 150 days, were subject to some kind of qualitative and quantitative dietary restriction, i.e. a day of strict fasting or mild abstinence, in accordance with the orders of the Catholic Church. However, by this time, because of the spread of Enlightenment ideas and also for other practical reasons, believers were increasingly neglecting the fasting regulations. The clergy fought this negative trend mostly via the Catholic press of the time, emphasizing the beneficial effects of fasting, but this proved to be insufficient. Therefore, in 1848, a very different solution had already been proposed: during the preparatory work for the planned national synod, many suggested that the number of fasting days should be reduced, hoping that this would ease the burden on the devotees and reduce the number of fasting days broken.

¹ A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

However, ultimately this was not discussed in more detail and its possible implementation also did not take place at the time.

Kulcsszavak: böjt, böjtszegés, reformkor, egyházi szabályok

Keywords: fasting, breaking fast, the Hungarian Reform Era, ecclesiastical rules

A böjt története és korabeli szabályozása

A böjt a legősibb időktől fogva jelen van a különféle vallásokban, számos példát említ a Biblia is a zsidók ószövetségi történetéből,² illetve maga Jézus is negyven napon át böjtölt a pusztában nyilvános működése megkezdése előtt.³ Ezt követve az ókeresztény időkben is gyakran és szigorúan böjtöltek a hívek, bár ennek formája és mértéke vidékenként eltérő volt,⁴ ezért már a 4-5. századtól szabályozni kezdték a böjti gyakorlatot a különféle pápai és zsinati rendeletek, meghatározva a különféle böjtös napok és időszakok rendszerét. Bár az alapelv és a fő vonások változatlanok maradtak évszázadokon át, de a részleteket illetően koronként és területenként eltérő formákkal találkozhatunk. A középkorban még igen szigorú böjti fegyelem volt érvényben, amelyet azonban az elkövetkező évszázadok során az egyház több lépésben enyhített.⁵

² Például Jozafát király Júda egész népével böjtölt, hogy Isten megszabadítsa őt az ammoniták és móábiták seregétől (2 Krón 20,3-4), vagy Eszter királyné is a szűzai zsidókkal együtt három napon át böjtölt, mielőtt hívatlanul férje, Ahasvérus király elé járult volna (Eszter 4,16).

³ Mt 4,2; Lk 4,2.

⁴ Az ókeresztények böjtölési szokásairól részletesen lásd: *Baán István*: „Te, amikor böjtölsz, kend meg fejedet...” (Mt 6,17) Közösségi és egyéni böjt a 4–5. században. In: *Test és társadalom a patrisztikus korban*. Szerk. Sággy Marianne – D. Tóth Judit. Debrecen, 2020. 174–181.

⁵ *Kazaly Imre*: A katolikus egyházjogtan kézi könyve különös tekintettel Magyarországi jogi viszonyaira II. Vác, 1877. 547-548.; *Szeredy József*: Egyházjog különös tekintettel a Magyar Szent Korona tartományaira, a keleti és protestáns egyházakra II. Pécs, 1874. 1221., 1225.; *Mihályfi Ákos*: A nyilvános istentisztelet. Bp., 1923. 136-138.; *Kisbán Eszter*: „Húsevőnap” – „tésztaevőnap”: az egyházi böjti fegyelem táplálkozásszerkezet-formáló szerepe. In: *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*. Szerk: Kisbán Eszter. Bp., 1994. 75-83.; *Hoffmann Tamás*: Európai parasztok. Az étel és az ital. Bp., 2001. 107-129.; A böjtről. Egyházi Tár 1833/4. 88-91.; *Egyházfy*: Az egyházi böjtről. Magyar Szion 1838/1. 78-80.; *Somogyi Károly*: Böjtről. Religio és Nevelés 1841/1. 202-205.; *Reperger Pál*: A böjt. Religio és Nevelés 1848/1. 169-171.; *Fogarasi Mihály*: Kell-e böjtölnünk, és

A 19. század első felében az év napjainak még mindig majdnem felében, mintegy 150 napon valamilyen minőségi és mennyiségi étkezési korlátozás volt érvényben. Ennek két alapvető típusa létezett. Az egyik volt az enyhébb absztinencia, amely az elfogyasztott étel fajtájának megszabását jelentette. Ez vizsgált korszakunkban hazánkban a táplálékból és finomabbnak tartott húsos és zsíros ételek tilalmát jelentette, ugyanis a tejtermékek és a tojás fogyasztását az absztinenciális és böjtös napokon Magyarországon 1611-ben engedélyezte V. Pál pápa.⁶ A mindenhol szokásos böjti ételként ismert hal mellett „némelly hidegvérű vadakat is, kivált a szárnyas állatok országából” szabad volt fogyasztani, mivel „ezek a vízből kapván a táplálékot szintúgy mint a növények a föld nedvéből, ezekhez hasonlítanak, s csekély vérűek lévén, a vérre nem hatnak.”⁷ A másik a szigorúbb böjt (jejunium) volt, amely az absztinencián túl csak napi egyszeri étkezést engedélyezett dél elmúltával, bár a gyakorlatban szokásban volt egy esti ún. *collectio*, vagyis egy kevés könnyű vacsora elfogyasztása is, amelynek mennyiségét hozzávetőlegesen az ebéd egynegyedében határozták meg.⁸ Mivel forrásaink gyakran nem hangsúlyozzák a különbséget az absztinencia és a jejunium között, ezért jelen tanulmányban a források elemzése során összefoglalóan a böjt elnevezést alkalmazzuk.

A „legfőbb” böjti időszak a negyven – pontosabban a közbeeső vasárnapokkal együtt 46 – napos nagyböjt volt, mellyel elsődlegesen a Jézus szenvedése és halála miatt érzett gyászt fejezték ki a hívek. Emellett fontos célnak tartották azt is, hogy a hívek penitenciát gyakoroljanak az egész év bűneiért és hogy felkészüljenek a kötelező húsvéti gyónásra és szentáldozásra, illetve életük idejének legalább egytizedét évenként Istennek szenteljék. Ezekben a hetekben szigorú böjt volt érvényben, amely nemcsak a hús- és a zsírfogyasztást tiltotta, hanem – a vasárnapok kivételével – a rendes étkezések számát is egyben határozta meg. Azonban annak tekintetében már megoszlott a közvélekedés, hogy a nagyböjtre eső vasárnapokon az absztinencia

miképpen? Kath. Néplap 1849. márc. 22. 84.

⁶ *Kisbán E.*: „Húsevőnap” – „tésztaevőnap” i. m. 82.; *Szeredy J.*: Egyházjog II. i. m. 1225.

⁷ *Egyházfy*: Az egyházi böjtről i. m. 86-87.; *Fogarasi M.*: Kell-e böjtlőnünk i. m. 84.; A vízi szárnyasok fogyasztásának engedélyezése valószínűleg azon középkori „természettudományos” magyarázattal is kapcsolatban volt, miszerint egyes vízimadarak nem tojásból kelnek ki, hanem a messzi északi tengereken fán teremnek, mint a gyümölcsök. *Horváth István*: Böjti napok és szokások. Pécsi Panoráma 3. (2006) 3. sz. 32-33.

⁸ *Egyházfy*: Az egyházi böjtről i. m. 86-87.; *Fogarasi M.*: Kell-e böjtlőnünk i. m. 83-84.; *Szeredy J.*: Egyházjog i. m. II. 1223.; *Mihályfi Á.*: Nyilvános istentisztelet i. m. 137.

érvényben van-e, vagyis szabad-e húst és zsírosat fogyasztani, bár valójában az egyházi törvények ekkor még előírták, hogy a nagyböjti hústilalmat nem szabad megszakítani.⁹

A nagyobb ünnepek vigíliái is szigorú böjti napoknak számítottak, vagyis csak egyszer lehetett enni, és tilos volt a zsír és hús fogyasztása. A 17. században még több mint harminc ünnep vigíliáján kellett böjtölni, de Mária Terézia királynő kérésére XIV. Benedek pápa 1754-ben engedélyezte, hogy a 35 parancsolt ünnepből 18-on misehallgatás után a hívők szolgai munkát végezheszenek. De mivel ez a szabályozás nem vált be, mert sok esetben a misehallgatás elhanyagolására vezetett, ezért a királynő újabb kérésére 1771-ben XIV. Kelemen pápa végképp eltörölte ezeket. Így a 19. század első felében 17 parancsolt ünnep létezett a magyar egyházban a helyi védőszentek ünnepei mellett.¹⁰ Egyes korabeli források szerint ezek mindegyikéhez kapcsolódott vigíliás böjt – a csak hazánkban kötelező ünnepnek számító Szent István király ünnepe kivételével –, míg más források

⁹ *Egyházfy*: Az egyházi böjtről i. m. 78-80.; *Szaniszló József*: A ker. kath. anyaszentegyház egyházi szertartásai II. Septuagesima-vasárnaptól fekete vagyis Passio-vasárnapig. Religio és Nevelés 1846/I. 74.; *Fogarasi M.*: Kell-e böjtölnünk i. m. 84.; *Szaniszló József*: A romai katolika anyaszentegyház ünnepeinek szertartásai. Szombathely, 1847. 17., 31-32.; *Lonovics József*: Népszerű egyház archeológia I. Bécs, 1857. 34.; *Szeredy J.*: Egyházjog i. m. II. 1223.; *Mihályfi Á.*: Nyilvános istentisztelet i. m. 136.; *Kisbán E.*: „Húsevőnap” – „tésztaevőnap” i. m. 77-78.

¹⁰ Ezek a következők voltak: húsvét vasárnap és hétfő, pünkösd vasárnap és hétfő, karácsony, újév vagyis Jézus körülmetélése ünnepe, vízkereszt, áldozócsütörtök, úrnapja, Gyertyaszentelő Boldogasszony, Gyümölcsoltó Boldogasszony, Nagyboldogasszony, Kisboldogasszony, szeplőtelen fogantatás, Szent Péter és Pál, mindenszentek, Szent István első vértanú, továbbá Szent István király ünnepe, amely nemcsak egyházi, hanem 1771 óta állami ünnepnek is számított. Igaz, a szakirodalomban helyenként kisebb eltérést tapasztalhatunk az ünnepek számát és felsorolását illetően, de ez egyrészt a kétnapos ünnepeknek tulajdonítható, másrészt egyes esetekben nyilván csak elírás, például Hermann Egyed és az ő adatait átvevő Szántó Konrád kifejejtette húsvétot és pünkösdöt a felsorolásból. *Egyházfy*: Az egyházi böjtről i. m. 79-80.; *Mihályfi*: Nyilvános istentisztelet i. m. 104-105.; *Karácsonyi János*: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Nagy-várad, 1915. 365.; *Hermann Egyed*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. 334.; *Szántó Konrád*: A katolikus egyház története. Bp., 1985. II. 306-307.; *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1996. 371.

szerint csupán hat ünnephez.¹¹ Ha esetleg egy ünnep vigíliája vasárnapra esett, akkor előtte szombaton kellett a böjtöt megtartani.¹²

Az advent szintén böjtös időszaknak számított évszázadok óta. Ekkor szerdán¹³ és pénteken szigorú böjtöt kellett tartani, melyet XIV. Kelemen pápa rendelt el 1771-ben a fentebb említett eltörölt ünnepek vigíliás böjtjei helyett. A korabeli források azonban eltérnek azt illetően, hogy az adventi szombatokon csak a lentebb bemutatandó szokásos szombati absztinencia, vagy pedig szigorú böjt, vagyis jejunium volt-e érvényben.¹⁴

A kántorböjtök negyedévente megtartott böjti napok voltak, melyekben a kijelölt hetek szerdai, pénteki és szombati napjain szigorú böjtöt kellett tartani.¹⁵ Ezek kialakulása még az ókeresztény idő-

¹¹ „Egyházfi” úgy értelmezte a pápai rendeletet, hogy mindegyik kötelező ünnep előtt böjtölni kell, míg Lonovics, Szeredy és Mihályfi szerint a pápa csak húsvét, karácsony, pünkösd, Péter-Pál, Nagyboldogasszony és minden-szentek vigíliáján rendelt el böjtöt. Lonovics és Szeredy a felsorolásában húsvétot nem említi, de nyilván azért, mert húsvét előestéje, nagyszombat még a nagyböjti időszak része volt, ami magától értetődően böjti napnak számított. *Egyházfi*: Az egyházi böjtről i. m. 80.; *Lonovics J.*: Népszerű egyházi archaeologia i. m. I. 33.; *Szeredy J.*: Egyházjog i. m. II. 1223.; *Mihályfi Á.*: Nyilvános istentisztelet i. m. 94.

¹² *Fogarasi M.*: Kell-e böjtölnünk i. m. 84.; *Lonovics J.*: Népszerű egyházi archaeologia i. m. I. 34.; *Szeredy J.*: Egyházjog i. m. II. 1223.

¹³ A szerda azért számított eredetileg böjti napnak, mert a hagyomány szerint ekkor árulta el Júdás Jézust. *Szeredy J.*: Egyházjog i. m. II. 1221-1222.

¹⁴ A források többsége csak a szerdát és pénteket említi szigorú böjti napként, s ennek helytállóságára utal, hogy a királyi rendeletekben is csak erről a két napról volt szó: *Extractus benignarum normalium resolutionum in publico-ecclesiasticis ad annum usque 1844 inclusive editarum, ordine materia-rum digestus*. Egyházi köz-ügyekben 1844-ig kibocsátott kegyelmes királyi rendelmények, kivonatban előadva (A negyedik legújabb latin kiadás után). Nagyszombat, 1846. 245.; *Szaniszló József*: Advent. Religio és Nevelés 1841/2. 379.; *Szaniszló J.*: A ker. kath. anyaszentegyház egyházi szertartásai II. i. m. 74.; *Lonovics J.*: Népszerű egyházi archaeologia i. m. I. 33.; *Kazaly I.*: A katolikus egyházjogtan i. m. 548.; *Szeredy J.*: Egyházjog i. m. II. 1222.; *Mihályfi Á.*: Nyilvános istentisztelet i. m. 94., 105.; *Karácsonyi J.*: Magyarország egyháztörténete i. m. 366.; Csupán a vigíliás böjtöket is a legszigorúbban értelmező „Egyházfi” említi, továbbá a szombati napot, így feltehetően ő inkább saját óhaját, mint a pontos szabályozást fejezte ki cikkében: *Egyházfi*: Az egyházi böjtről i. m. 80.; Szántó Konrád mindezzel szemben az adventi szerdákat és szombatokat említi a péntek nélkül, nyilván ez utóbbit magától értetődően böjti napnak véve: *Szántó K.*: A katolikus egyház története i. m. II. 240.

¹⁵ VII. Gergely pápa 1078-as szabályozása szerint tavasszal nagyböjt első hetében, nyáron a pünkösd utáni héten, ősszel a Szent Kereszt fölmagasztalá-

szakba nyúlt vissza, I. Callixtus pápa rendelte el a 3. században az első három böjti hetet, majd Nagy Szent Leó pápa kiegészítette azt a negyedikkel az 5. században. Ezek fő célja ugyanúgy a bűnbánat és a hálaadás volt, mint a többi böjté, és létjogosultságát a korabeli egyházi írók Szent Leó pápa alapján azzal indokolták, hogy az év egyik része se legyen böjt nélkül.¹⁶

Ezen kiemelt időszakok és napok szigorú böjti (jejunium) korlátozása mellett egész évben a húsos és zsíros ételek fogyasztását tiltó absztinenciális napnak számított minden péntek és szombat Jézus halála és sírban fekvése emlékére,¹⁷ de a szombati absztinenciát emellett sokan Szűz Mária tiszteletére is szentelték.¹⁸

A böjtszegés jelensége és okai a 19. század első felében

Ezen gyakori mennyiségi és minőségi korlátozások értelemszerűen igencsak próbára tették a hívek önuralmát, s nyilván mindig is előfordultak böjtszegő egyének, még a katolikus vallásosság virágkorában, a 18. század derekán is.¹⁹ Azonban a források tanúsága szerint a 19. század első felében ennek gyakorisága ugrásszerűen megnőtt: „rossz szokás (...), amely ebben a mi korunkban oly széles körben elterjedt, hogy tudniillik megszegik a hústól való megtartóztatásnak és a böjtnak az egyház által üdvösen hozott törvényeit...”²⁰

A 19. század első harmadában a böjt figyelmen kívül hagyása elsősorban az iskolázottabb és előkelőbb rétegekben, a nemesség és az értelmiség soraiban volt jellemző. Ők a felvilágosodás eszmeiségével áthatva többségében már egyáltalán nem tartották a böjtöt, mivel úgy vélték, hogy ez csupán egy elavult régi hagyomány, amelyet a „modern” 19. század már rég meghaladott. Sok forrás panaszkodik rá,

sa (szept. 14.), télen pedig Szent Luca (dec. 13.) ünnepét követő héten volt a kántorböjt, melyet II. Orbán pápa is megerősített 1095-ben. *Mihályfi Á.*: Nyilvános istentisztelet i. m. 88-89.; *Szeredy J.*: Egyházjog i. m. II. 1223.

¹⁶ *Szeredy J.*: Egyházjog i. m. II. 1222.; *Egyházfy*: Az egyházi böjtről i. m. 78-80.

¹⁷ A böjtről. Társas beszélgetés. Egyházi Tár 1833/4. 83.; *Egyházfy*: Az egyházi böjtről i. m. 79.; *Fogarasi M.*: Kell-e böjtölnünk i. m. 84.; *Szeredy J.*: Egyházjog i. m. II. 1224.

¹⁸ A kalocsa érsekségei folyó évi aug. 30-, 31-es sept. 1-sején tartott köztanácskozmány eredményének fővonásai. *Religio és Nevelés* 1848/2. 343.

¹⁹ *Pl. Egyházfy*: Az egyházi böjtről i. m. 87.

²⁰ *Fejérdy András*: Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat története. Bp., 2018. 515. Hasonlóképpen arról is panaszkodnak a korabeli források, hogy egyes helyeken a nagyböjti tiltott időben multságokat tartottak: *Sörös I.*: Vallási egyletek. *Religio és Nevelés* 1845/1. 1-4.; Egyházi Tudósítások. *Religio és Nevelés* 1846/1. 214-215.; *Bende József*: Csantavér, martiusban (szerkesztői megjegyzés). *Religio és Nevelés* 1847/1. 212-213.

hogy a böjtöt sokan már „különködésnek” tekintették, sőt, egyesek egyenesen gúny tárgyává tették, és sok szíve mélyén még vallásos, de gyenge jellemű személy már azért nem tartotta a böjtöt, mert félt, hogy maradisága miatt kinevetik.²¹ Természetesen voltak kivételek, de ezek „egyházi törvényhez való hűsége ritkán hat házi körükön túl; az egészre tehát csekély befolyású.”²² Sőt, már a papok is tartottak ettől, így például böjti napokon tanácsosnak tartották nem menni vendégségbe, mert „akadállyá vagy gúnnyá tesszük magunkat”.²³

Hasonlóképpen sok panasz szól róla, hogy a városokban szintén kevésbé vették komolyan a böjti előírásokat,²⁴ például az Egri Főegyházmegyében a Szolnok-hevesi kerület papsága szerint a böjt megszegésére az egész egyházmegyének éppen az érseki székhely, Eger városa mutatott rossz példát.²⁵ Igaz, hogy sok forrás szerint a városokban általában lazább valláserkölcsei viszonyok uralkodtak, mint falun,²⁶ de emellett kimondottan a böjt megszegésében több

²¹ *Villányi Győző*: A magyar papság valláserkölcsei reformjavaslati a pozsonyi nemzeti zsinaton. Győr. 1938. 27.; *Lukácsi Zoltán*: Szószék és világosság. A magyar katolikus prédikáció a felvilágosodás korában. PhD-értekezés, Budapest, 2010. 132., 150., 159., 165.; A böjtről. Társas beszélgetés i. m. 78-81.; Egyházi élet. Religio és Nevelés 1847/2. 1-3., 17-20.; *Zalka János*: Hamvazó szerdán. Kath. Néplap 1849. febr. 17. 32.; *Egyházfy*: Az egyházi böjtről i. m. 78-80., 86-88., 95-96.; *Somogyi K.*: Böjtről i. m. 177-182., 201-206., 214-219.; *Reperger P.*: A böjt i. m. 169-171.; *Schreiber László*: A böjt kérdése. Religio és Nevelés 1849/1. 297-299.; *Bakó Balázs*: A Szombathelyi egyházmegye zsinatai. Bp., 2017. 94-95., 97.; *Hermann Egyed*: Kurbély György veszprémi püspök (1755-1821). Veszprém, 1947. 146-149., 153.; Egri Főegyházmegyei Levéltár Archivum Novum, Synodus 3129 (továbbiakban: EFL AN 3129) Az egri kerület 1848. május 23-i és július 11-i, a jászberényi kerület július 15-i, a felső-patai kerület július 17-i, a miskolci kerület július 18-i gyűléseinek jegyzőkönyvei.

²² A böjtről. Társas beszélgetés i. m. 79-80.

²³ A böjtről. Társas beszélgetés i. m. 81.

²⁴ *Villányi Gy.*: A magyar papság i. m. 27.; A böjtről. Társas beszélgetés i. m. 78-79.; *Lonovics J.*: Népszerű egyházi archaeologia i. m. I. 107.; *Gárdonyi Máté*: Egyházmegyei zsinatok és tanácskozások Veszprémben. Bp., 2016. 69.; *Schreiber L.*: A böjt kérdése i. m. 307. De azért a városokban sem volt teljesen általánosnak tekinthető a vallási buzgalom csökkenése, például éppen Pest-Budáról és Győrből hallunk nagy népszerűségnek örvendő nagyböjti ájtatosságokról: *Bertha*: Böjti ájtatosság. Religio és Nevelés 1845/1. 136.; Buda, martius 12-kén. Religio és Nevelés 1849/1. 197.; Hazai tudósítások. Pest, ápril hó 6-án. Kath. Néplap 1849. ápr. 12. 110.

²⁵ EFL AN 3129 A szolnok-hevesi kerület 1848. július 18-i gyűlésének jegyzőkönyve.

²⁶ *Fejérdy A.*: Az 1822. évi i. m. 149., 494.; *Lukácsi Z.*: Szószék és világosság.

helyen az is közrejátszott, hogy a főleg német nemzetiségű polgárság azért nem tartotta a szombati absztinenciát, mert ez a német területeken, ahonnan származtak, nem volt szokásban.²⁷

Az idegen országokból érkező, sokszor hitközönyös vándor iparoslegények is élen jártak a böjt megszegésében.²⁸ A minden erkölcsi és vallási vétségben erősen kárhoztatott katonákat²⁹ valószínűleg csak azért nem említik a források a böjtszegők között, mert ők másoktól kapták az élelmet, így nem sok beleszólásuk volt annak fajtájába, vagyis az esetleges böjtszegés elsősorban nem az ő vétkük volt.

A társadalom legnagyobb részét kitevő falusi nép böjttartásáról azonban ellentmondásosan nyilatkoznak a források. Az 1821-es esperes kerületi és egyházmegyei tanácskozásokon és az 1822-es nemzeti zsinaton a böjtszegést még elsősorban a fent említett társadalmi osztályok körében említik, s a nép esetében még inkább csak a romlás kezdeteit konstatálják.³⁰ Az 1830-40-es években azonban már sok

166.; *Galán-Fazekas Ibolya*: Püspöki jelentések a bécsi udvarhoz 1804 és 1835 között (Fischer István egri érsek jelentésének közlésével). *Egyháztörténeti Szemle* 19 (2018) 3. sz. 60.; *Lénár Andor*: A Váci egyházmegye zsinatai és papi tanácskozásai a 19-20. században. Bp., 2017. 129-130.; *Hermann E.*: Kurbély György i. m. 147.

²⁷ *Hermann E.*: Kurbély György i. m. 143., 146.

²⁸ Bakó Balázs a forrásban említett bevándorlókat izraelita kereskedőként értelmezi, de véleményem szerint a szöveg inkább a vándorló mesterlegényekre vonatkozik. *Bakó B.*: A Szombathelyi egyházmegye i. m. 21., 99. Ezt támasztja alá, hogy Pápán is a külföldet megjárt mesterek és kereskedők nem tartották a szombati absztinenciát a külföldi (nyilván német) szokás szerint. *Hermann E.*: Kurbély György i. m. 146.

²⁹ *Bakó B.*: A Szombathelyi egyházmegye i. m. 95., 97.; *Hermann E.*: Kurbély György i. m. 147., 148., 152.; *Lénár A.*: A Váci egyházmegye zsinatai i. m. 129.

³⁰ *Fejérdy A.*: Az 1822. évi i. m. 493., 515.; *Lénár A.*: A Váci egyházmegye zsinatai i. m. 119., 128., 130.; *Hermann E.*: Kurbély György i. m. 147., 148., 153.; *Villányi Gy.*: A magyar papság i. m. 27.; A csanádi egyházmegyei zsinaton nem említik a böjtöt (*Zakar Péter*: Zsinatok a Csanádi egyházmegyében a 19-20. században. Bp., 2016. 106-130.); Igaz, a szombathelyi egyházmegyei tanácskozás a valláserkölcsi romlás kapcsán két ízben is az emberek „nagyobb részéről” beszél, de a forrást részletesen elemezve, mely szinte sorra veszi az egyes rétegek bűneit, kitűnik, hogy a parasztságot – a többihez képest – alig ostorozzák és elsősorban a magasabb státuszúakkal foglalkoznak (*Bakó B.*: A Szombathelyi egyházmegye i. m. 91-92., 96.). Jól jellemzi a tanácskozások nézőpontját Hermann Egyed: „Mivel a papságnak csak az elharapódzott bajok okairól és kiküszöböléséről kellett nyilatkoznia, a festett kép természetesen, bár nem rosszhiszeműen egyoldalú, de mégis igen sötét lett: kimaradtak belőle azok a világos színek, amelyek a hívek buzgóságát mutatták volna.” *Hermann*

forrás arról beszél, hogy elsősorban a vezető rétegek rossz példája, és az egyéb, lentebb bemutatandó okok hatására már a parasztság soraiban is egyre jobban terjedőben van az egyházi előírások, köztük a böjt figyelmen kívül hagyása.³¹ „Alig találni már főbb rendű házat, hol a vasárnap és péntek között különbség tétetnék; a városokban a szombat már nem is tartatik. Falukban még megvan az egyházi szabályok iránt a tisztelet, de itt is ingatják már a rossz példák az egyszerű népet; ez is kezd már magán tágitani.” – kesereg az Egyházi Tár írója.³² Hasonlóképpen az egri 1848-as egyházmegyei tanácskozás határozatában is azt olvashatjuk, hogy „az alsóbb, és jelenleg legvallásosabb néposztályban is mindinkább gyérül azok száma, kik azt kellő szigorral megtartanák”.³³ Igaz, a lelkipásztorok szerint ez még sok hívőnek lelkiismeretfurdalást okozott, amely azonban a szabály ismételt áthágásával általában folyamatosan csökkent és idővel meg is szűnt.³⁴ Ezzel szemben több korabeli újságcikk némileg idealizálva szembeállítja az előkelők és városiak „romlottságát” a falusi nép jámborságával, s egyértelműen arról beszél, hogy a parasztság még

E.: Kurbély György i. m. 146.

³¹ *Sörös I.*: Vallási egyletek i. m. 2.; A böjtről. Társas beszélgetés i. m. 78-79.; *Scitovszky János*: Nagy böjti egyházi beszédek. Mondattak Rosnyón Scitovszky János megyés püspök által. Rosnyó, 1837. 12.; EFL AN 3129 Az egri kerület 1848. május 23-i és július 11-i, a jászberényi kerület július 15-i, a felső-patai kerület július 17-i tanácskozásának jegyzőkönyvei; *Tamási Zsolt*: Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat. Budapest, 2013. 98.; Szathmár-egyházmegyei tanácskozmány jegyző-könyvének kivonata. Religio 1849/1. 165.; *Gárdonyi M.*: Egyházmegyei zsinatok Veszprémben i. m. 69.; *Kelemen Dávid*: Az 1848-as római katolikus nemzeti zsinat győri egyházmegyei előkészítése. Egyháztörténeti Szemle 16. (2015) 2. sz. 36-37.; Igaz, nyilván Hermann Egyed az 1821-es veszprém egyházmegyei tanácskozások kapcsán ismertetett megállapítása jellemzőnek tekinthető az 1848-as papi gyűlésekre is, azonban ezekben már mégis sokkal erőteljesebben jelenik meg a böjt elhanyagolása.

³² A böjtről. Társas beszélgetés i. m. 78-79.

³³ EFL AN Publico-ecclesiastica 1848/1032. Az 1848-ik évi Augustus 2-ik és következő napjain, Főtisztelendő Lévay Sándor egri főegyházi nagyprépost s kanonok, kir. Táblai Praelatus, és az érseki szék üres létében főkáptalani Helyettes elnöklete alatt Egerben tartatott egyházmegyei köztanácskozásnak jegyzőkönyve 12.

³⁴ A böjtről. Társas beszélgetés i. m. 81.; EFL AN 3129 A jászberényi kerület 1848. július 15-i, a felső-patai kerület július 17-i, az egri kerület július 11-i tanácskozásának jegyzőkönyvei; EFL AN Publico-ecclesiastica 1848/1032. Az 1848-ik évi Augustus 2-ik ... köztanácskozásnak jegyzőkönyve 12.; Szathmár-egyházmegyei tanácskozmány jegyző-könyvének kivonata. Religio és Nevelés 1849/1. 165.

tartja a börtöt³⁵ – „a szegény nép (...) legtöbbszörre most is zúgolódás nélkül börtöl”³⁶ –, sőt, egyesek még az előírtnál is sokkal szigorúbban.³⁷ A források ellentmondásossága arra utal, hogy területenként igen jelentős eltérések lehettek az egyházi szabályok megítélésében, s ezen belül a bört megtartásában, hisz minden forrás szerzője nyilván elsősorban az általa ismert vidék viszonyaiból indult ki. A különbségek valószínűleg elsősorban abból adódtak, hogy színekatolikus vagy vegyes vallású, illetve polgárosodottabb vagy archaikusabb kultúrájú területről volt-e szó. Például 1821-ben a valláserkölcsei romlás kapcsán a nyugat-magyarországi területeken az emberek „nagyobb részéről” beszéltek,³⁸ míg a váci papság feltehetően az archaikus Palócföldet véve alapul „a vallásos intézmények iránt még elkötelezett” népről szólt,³⁹ s a Rozsnyói Egyházmegye 1848-as tanácskozásának határozataiból is úgy tűnik, hogy az ottani katolikus palóc és barkó nép még nagyon ragaszkodott az egyházi előírásokhoz.⁴⁰

A terjedő böjtszegés elsődleges okát kétségkívül a felvilágosodás eszmeiségének terjedésében kell látnunk⁴¹ – elsősorban az előkelőbb

³⁵ Sz. J. n.-m. p.: Nyílt levelezés. Religio és Nevelés 1849/1. 37-38.; *Fogarasi Mihály*: A negyvennapos böjt előtti vasárnapok. Kath. Néplap 1849. febr. 15. 17-19.; *Fogarasi M.*: Kell-e böjtlőnünk i. m. 68.; *Schreiber L.*: A böjt kérdése i. m. 307.; Vö. *Hermann E.*: Kurbély György i. m. 148.

³⁶ Sz. J. n.-m. p.: Nyílt levelezés. Religio és Nevelés 1849/1. 37-38.

³⁷ Például Lonovics József nagy szeretettel és elismeréssel emlékezik vissza a Borsod vármegyei Sajóvárkony községre, ahol az 1820-as években szolgált néhány évig. Itt sokan a nagyhét utolsó három napján csak vizet vettek magukhoz. *Lonovics J.*: Népszerű egyházi archaeologia i. m. I. 107.; Hasonló magatartást említ Fogarasy Mihály is a Katholikus Néplap hasábjain: „Van sok buzgó és istenfélő lélek, kik magoknak a böjtölésben sanyarúbb rendet szabnak, a meghatározott böjti napokon fölül magános ájtatosságból több más napokon is böjtöt tartanak.” *Fogarasi Mihály*: Kell-e böjtlőnünk i. m. 83.

³⁸ *Bakó B.*: A Szombathelyi egyházmegye i. m. 91., 96.

³⁹ *Lénár A.*: A Váci egyházmegye zsinatai i. m. 119.

⁴⁰ Rozsnyói gyűlés Megyei tanácskozmány. Religio és Nevelés 1848/2. 293-294.: „melly tárgyban [a böjti szabályok enyhítésében] egész óvatossággal kellene eljárni: nehogy a hívek a fölmentvény által religiojokat megtámadtani gondolják.”

⁴¹ A 19. század első felében a felvilágosodás hatására a katolikus vallási buzgalom csökkenését lásd: *Katus László*: A magyar katolicizmus a XVIII–XIX. században. In: *A Katolikus Egyház Magyarországon*. Szerk. Somorjai Ádám – Zombori István. Bp., 1991. 65–67.; *Kósa László*: A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a 19. század közepén. In: *Kósa László*: Művelődés, egyház, társadalom. Tanulmányok. Bp., 2011. 155–184.; *Hermann E.*: A katolikus egyház története Magyarországon i. m. 387.; *Karácsonyi J.*: Magyarország

és műveltebb rétegek körében⁴² –, ahogy arra a korabeli papság is számtalanszor rámutatott. Ez sokakban a vallási buzgóság csökkenését, valamint az Egyház tekintélyének kétségbevonását, sőt, a vallási szabályok és szokások kigúnyolását eredményezte a böjt esetében is. Hiszen a műveltebb emberek előtt a böjtölés, különösen az egyes ételfajták közötti, valóban nem túl logikus megkülönböztetések – mint például a vízi szárnyasok fogyasztásának engedélyezése absztinens napokon –, vagy éppen a hét napjai közötti különbségtétel valóban elég értelmetlen, az észszerűséggel ellenkező szabálynak tűnhettek, aminek sokan hangot is adtak.⁴³ Ezt fokozta, hogy a felvilágosodás szellemiségével áthatott vezető személyiségek – arisztokraták, nemesek, előjárók, uradalmi tisztek – ilyen hozzáállása a nép előtt is rossz példával szolgált, és sokak körében követésre talált.⁴⁴

egyház története i. m. 279.; *Szántó K.*: A katolikus egyház története i. m. II. 241., 324.; *Tüskés Gábor – Knapp Éva*: Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században. Bp., 2001. 349–350., 380. Hasonló tendenciák figyelhetők meg a protestáns felekezetek esetében is: *Szigeti Jenő*: A protestáns népi vallásosság XIX. századi válsága. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6/1. Veszprém, 2004. 178.

⁴² A nemesség esetében, amely körében a 19. század első felében különösen elharapóztak a különféle vétkek és kihágások, közöttük a vallási szabályok megszegése is, más okok is közrejátszhattak. Ezeket Kósa László egyrészt a nemesek túlzott büszkeségében látja, amely alapján úgy vélték, hogy nekik többet szabad, mint a társadalom más tagjainak, s ebben ne korlátozza őket senki (még a pap sem); másrészt a romló anyagi helyzetükben, harmadrészt pedig a hagyományos feudális társadalmi rend hanyatlásában. Ezek a nemesség körében különösen elterjedt böjtszegés esetében is indokként merülhetnek föl a lassabb bemutatandó egyéb okok mellett. *Kósa László*: Kihágások, vétkek, büntetések a 19. század kisnemesi világában. In: Számadó. Szerk.: Hála József – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós. Bp., 2001. 359–373.; *Paládi-Kovács Attila*: Régi hatóságok harca a káromkodás ellen. In: Parasztkultúra, populáris kultúra és központi irányítás. Szerk: Kisbán Eszter. Bp., 1994. 180.

⁴³ *Scitovszky J.*: Nagy böjti egyházi beszédek i. m. 16.; *Villányi Gy.*: A magyar papság i. m. 27.; *Fejérdy A.*: Az 1822-ik évi i. m. 140–141., 515; *Lukácsi L.*: Szószék és világosság i. m. 132., 150., 159., 165.; EFL AN 3129 A jászberényi kerület 1848. július 15-i, az egri kerület május 23-i, a nagykállói kerület június 7-i, a polgári kerület július 18-i gyűlésének jegyzőkönyvei; A böjtről. Társas beszélgetés i. m. 78–93.; *Egyházfő*: Az egyházi böjtről i. m.; *Somogyi K.*: Böjtről i. m. 177.; *Reperger P.*: A böjt i. m. 169–171.; *Schreiber L.*: A böjt kérdése i. m. 297–299.; *Fogarasi M.*: A negyvennapos böjt előtti i. m. 17–19.; *Fogarasi M.*: Kell-e böjtlőnünk i. m. 58–59.; *Sörös I.*: Vallási egyletek i. m. 2.; Egyházi élet. Religio és Nevelés 1847/2. 1–3., 17–20.; *Bakó B.*: A Szombathelyi egyházmegye i. m. 91–93.

⁴⁴ EFL AN 3129 A jászberényi kerület 1848. július 15-i, az egri kerület július 11-i gyűlésének jegyzőkönyvei; Vallási egyletek i. m. 2.; A böjtről. Társas

Sokan úgy látták, hogy a böjt elhanyagolásának oka valójában a vallási ismeretek hiányában gyökerezik – „e körülmény csak annak tulajdonítható, hogy a böjt lényege félreismertetik”⁴⁵ –, mivel iskolai hittanban nem mindenki részesült és aki igen, az sem mindig megfelelő színvonalon, a vasárnap délutáni templomi katekézist pedig sokan hanyagolták, különösen az előkelőbb körökből.⁴⁶ A papság további okként jelölte meg azt is, hogy a böjt kötelező megtartását előíró régi, középkori királyi törvények⁴⁷ már érvényüket veszítették,⁴⁸ és a hivatalnokok nemigen segédkeztek az egyházi törvények betartásában.⁴⁹ Az is nehezítette az absztinencia betartását, hogy a vajas-te-

beszélgetés i. m. 78-79.; *Hermann E.*: Kurbély György i. m. 149., 153.; *Bakó B.*: A Szombathelyi egyházmegye i. m. 94-95., 97.; *Lénár A.*: A Váci egyházmegye zsinatai i. m. 128.

⁴⁵ *Schreiber L.*: A böjt kérdése i. m. 297.

⁴⁶ *Hermann E.*: Kurbély György i. m. 148., 150., 153-154.; A böjtről. Társas beszélgetés i. m. 89.; *Schreiber L.*: A böjt kérdése i. m. 297.

⁴⁷ Szent István király elrendelte, hogy aki pénteki napon vagy kántorböjt idején húst eszik, egy egész hétig böjtöljön bezárva, Szent László pedig azt, hogy – nyilván az egyetemleges egyházi ünnepek vigíliái mellett – Szent Gellért püspök vértanúsága napján, illetve Szent István király, Szent Márton, Péter és Pál apostolok ünnepe előtt böjtöt tartsanak. A szövegben nem egyértelmű a meghatározás, de valószínűleg úgy kell érteni, hogy István király ünnepe vigíliáján és Gellért püspök vértanúsága napján (szept. 24., bár a 20. századi kutatások alapján augusztus 29-én gyilkolták meg. *Szegfű László*: „Gellért püspök halála”. *Acta Historica* 66. (1979) 1. sz. 19-28.) kellett böjtöt tartani, illetve a Szent Márton és Péter-Pál ünnepe előtti három napon. Emellett arról is rendelkezett, hogy azok az itt élő olaszok, akik nem akarják elfogadni azt a magyarországi szokást, hogy a nagyböjt hétfőn kezdődik, vagyis a Hamvazószerda előtti két napon már nem szabad húst enni, távozzanak el az országból. Ezek közül a 19. században nyilván elsősorban István törvényeire gondoltak, mivel László rendelkezéseit a későbbi egyházi előírások már felülírták. Szent István Király Dekrétumainak Második Könyve 9. és 10. fejezet <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=03800009.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei>; <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=03800010.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei>; Szent László Király Dekrétumainak Első Könyve 37. Fejezet az ünnepi szent böjtök megtartásáról <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=07700037.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei>; Szent László Király Dekrétumainak Első Könyve 31. Fejezet a hushagyatról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=07700031.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei> (Letöltés: 2022. febr. 8.).

⁴⁸ *Bakó B.*: A Szombathelyi egyházmegye i. m. 97.; A böjtről. Társas beszélgetés i. m. 79-80.

⁴⁹ *Hermann E.*: Kurbély György i. m. 148., 149., 150.; *Bakó B.*: A Szombathelyi egyházmegye i. m. 97.; *Lénár A.*: A Váci egyházmegye zsinatai i. m. 132-133.

jes böjti ételek drágábbak voltak, mint a zsíros ételek⁵⁰ – elsősorban a „népélelmezési cikknek” számító szalonna⁵¹ –, viszont a társadalom többsége által végzett fizikai munkához elengedhetetlen volt a megfelelő tápanyagbevitel, igaz, a nehéz fizikai munkát végzők általában fel voltak mentve a böjt alól.⁵² Külön problémaként jelentkezett, hogy sok kocsmában és vendéglőben absztinenciális napon nem lehetett böjtös ételt kapni,⁵³ holott erre királyi rendeletek is kötelezték a vendéglősöket.⁵⁴ Hasonlóképpen azt sem garantálta semmi, hogy a más vallású munkaadók a katolikus cselédeknek az általában drágább böjtös ételt adják a tiltott napokon, holott ezt szintén előírták a királyi rendeletek.⁵⁵ Feltehetően a vegyes vallású területeken a protestánsok példája is sokat rontott a böjti fegyelmen,⁵⁶ például az 1840-es évek végén a vegyes vallású Szabolcsban a papság véleménye szerint

⁵⁰ *Tamási Zs.*: Az 1848-as erdélyi római katolikus i. m. 99., 100.; *Lonovics J.*: Népszerű egyházi archaeologia i. m. I. 107.; *Scitovszky J.*: Nagy böjti egyházi beszédek i. m. 12.; *Kelemen D.*: Az 1848-as római katolikus i. m. 36-37.; A tejtermékek magasabb árát mutatják a korabeli árszabások is, hiszen ekkor még ritkaság számba mentek hazánkban a bőven tejelő nyugati tehénfajták. Például 1827-ben Borsod vármegyében a szalonna fontja 15-18 krajcár volt – attól függően, hogy szikkadt vagy friss volt-e –, míg az írók vaj fontja 30, a tehéntejből készült vaj fontja pedig 36 krajcár volt. MNL B-A-Z Megyei Levéltár IV.-501/e 3611/1827. Ezúton köszönöm Horváth István egri levéltárosnak, hogy felhívta figyelmemet a forrásra és rendelkezésemre bocsátotta azt.

⁵¹ A szalonna engedélyezése böjti időszakban még száz évvel később is aktuális kérdésnek számított: „Gyóntatószékben ugyanis gyakran halljuk a panaszt, hogy nagyon nehéz a szalonnától való megtartóztatás, amikor a család nehéz munkát végző tagja felmentés birtokában előttük fogyasztja azt el. Legtöbbször ők is csatlakoznak és megszegik a böjti parancsot. Azt javasolja tehát a kerület, hogy tekintettel arra a körülményre, hogy a magyar embernek főeledele a szalonna és kenyér, továbbá tekintettel arra, hogy a nehéz munkát végzők úgyis fel vannak mentve a böjt alól, a szalonna vétessék ki a böjti eledelek közül, amint az már sok környező külföldi országban úgy is van.” – kérte az alsó-jászsági kerület papsága az 1942-es egri egyházmegyei zsinatra készülődve. *Tengely Adrienn*: Az 1931. és 1942. évi egri egyházmegyei zsinatok. Bp., 2016. 303-304.

⁵² *Lonovics J.*: Népszerű egyházi archaeologia i. m. I. 109.

⁵³ *Villányi Gy.*: A magyar papság i. m. 27.; *Fejérdy A.*: Az 1822-ik évi i. m. 515-516.

⁵⁴ Extractus i.m. 244-245.

⁵⁵ *Fejérdy A.*: Az 1822-ik évi i. m. 513.

⁵⁶ Különösen az 1821-es szombathelyi egyházmegyei tanácskozáson kárhóztatták erősen a protestánsok negatív hatását a katolikus vallásosság csökkenésére. *Bakó B.*: A Szombathelyi egyházmegye i. m. 91-92., 97.

sokfelé már egyáltalán nem tartották meg a böjti napokat.⁵⁷ Hasonlóképpen „demoralizáló” hatású volt, hogy a szomszédos Ausztriában és Csehországban a szombat nem számított absztinenciális napnak, szabad volt húst és zsíros ételt fogyasztani, míg nálunk ezt tiltották az egyházi szabályok, s így joggal kérdezhették a magyar hívek, hogy ha ott szabad, itt miért nem.⁵⁸ Időnként megjelenik a kor elpuhultságára való hivatkozás is, mint a böjti fegyelem megszégésének oka.⁵⁹ Bár az egyházi források igen szűkszavúan nyilatkoznak róla, de bizony a papság egy része is sokallotta a böjti napokat, és nyílt titok volt, hogy voltak olyanok, akik meg is szegték az előírásokat, ami nyilván szintén nem tett jót a böjti fegyelem megítélésének.⁶⁰

A böjti fegyelem tekintélyének csökkenésében ezek mellett a felmentések gyakorisága is közrejátszott, melyet a korabeli egyházi író a „törvény sebének” nevez.⁶¹ Természetesen a böjti előírások nem vonatkoztak a gyermekekre és az öregekre,⁶² valamint a betegek és a várandós, illetve szoptató anyák is felmentést kaptak alóla, csakúgy, mint az utazók és a nehéz fizikai és szellemi munkát végzők.⁶³ Azon-

⁵⁷ EFL AN 3129 Szabolcsi főesperesi kerület 1848. június 13-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁵⁸ *Villányi Gy.*: A magyar papság i. m. 32.; *Fejérvy A.*: Az 1822-ik évi i. m. 136., 141., 493.; A böjtről. Társas beszélgetés i. m. 78-79.; EFL AN 3129 A szolnok-hevesi kerület 1848. július 18-i és a polgári kerület 1848. július 18-i gyűlésének jegyzőkönyve. Mint fentebb láttuk, ez az onnan áttelepült német nemzetiségű hívek esetében problémákat is okozott.

⁵⁹ *Lonovics J.*: Népszerű egyházi archaeologia i. m. I. 107.; *Tamási Zs.*: Az 1848-as erdélyi római katolikus i. m. 98.; A nagyváradi l. sz. egyházmegyei, 1848-dik évi augusztus 30- és 31-kén a püspöki lakban tartott zsinat jegyzőkönyve. Religio és Nevelés 1848/2. 398.; Szathmár-egyházmegyei tanácskozmány jegyző-könyvének kivonata. Religio és Nevelés 1849/1. 165.

⁶⁰ EFL AN 3129 A kisvárdai kerület 1848. július 18-i gyűlésének jegyzőkönyve; A böjtről. Társas beszélgetés i. m. 82.; A papság egy részének ilyen hozzáállása a böjthöz a 19. századi anekdotáknak is kedvelt témája volt. *Tengely Adrienn*: Egyházi görbe tükör – avagy papok és hívek a 19. századi anekdotákban. In: Papok a 18-19. századi lokális közösségekben. Történetek találkozása. Szerk.: Bárh Dániel. Bp., 2021. 602.

⁶¹ *Egyházfy*: Az egyházi böjtről i. m. 87.

⁶² Az absztinencia 7 éves kortól volt kötelező, a szigorú böjt pedig 21 évtől 60 éves korig. *Lonovics J.*: Népszerű egyházi archaeologia i. m. I. 109.; *Szeredy J.*: Egyházjog II. 1224.

⁶³ *Fogarasi M.*: Kell-e böjtlünk i. m. 82.; *Szaniszló J.*: A ker. kath. anyaszentegyház egyházi szertartásai II. i. m. 74.; *Lonovics J.*: Népszerű egyházi archaeologia i. m. I. 109.; *Szeredy J.*: Egyházjog i. m. II. 1224. Akik az absztinencia alól kaptak felmentést, azok számára XIV. Benedek pápa 1745-ben elrendelte, hogy napjában csak egyszer egyenek húst, és az esti collectiójuk

ban előfordult, hogy nem csak ezen csoportok, hanem mások is felmentést kaptak a böjti szabályok egy része alól, ugyanis a lelkipásztoroknak a megyéspüspökök nagyböjti pásztorlevele alapján jogában állt azoknak a híveknek, akik erre elegendő okot hoznak föl – például gyomorbetegséget, szegénységet, járványhelyzetet –, bizonyos engedményeket adni: általában fekete- vagy virágvasárnapig⁶⁴ megengedték a hús és a zsíros ételek fogyasztását szerda, péntek és szombat kivételével, de a mennyiségi korlátozások érvényben tartásával, s kiemelve, hogy az esti collectio böjtös étel legyen, s az absztinenciát jó cselekedetekkel és imádsággal kell „kiváltani”. Emellett feltehetően időnként kollektív enyhítéseket is kaphattak a hívek a főpásztortól az aktuális helyi viszonyoktól függően, például a rossz termésből adódó drágaság miatt.⁶⁵ Ezt a 19. század első felében különösen aktuálissá tette, hogy az indonéziai Tambora-vulkán 1815-ös kitörése és az ún. kisjégkorszak az 1830-40-es években bekövetkező utolsó nagy hulláma miatt ezekben az évtizedekben rendkívül szélsőséges volt az időjárás, és sok természeti csapás sújtotta az országot, melynek következtében gyakran igen szűkös volt a termés, ami nagy drágaságot, sőt éhínséget okozott több évben is.⁶⁶ Igaz, sokan az enyhítést a felmentés birtokában sem vették igénybe, míg mások épp ellenkezőleg, annál inkább kaptak rajta. Például 1821-ben a kaposvári esperesi kerület-

is legyen olyan szerény, mint a böjtölőknek. Fontosnak tartották továbbá szabályozni, hogy a húst böjti étellel ne keverjék. *Egyházfy*: Az egyházi böjtről i. m. 87.; De emellett más okokból is lehetett felmentést kapni, ami már nem volt ilyen egyértelmű: előfordult, hogy egyes előkelő személyek felmentést kaptak a böjti szabályok alól, például az 1810-es években Kurbély György veszprémi püspök arról számolt be, hogy vezető személyek a vele folytatott beszélgetés hatására ugyan felhagytak a böjt törvénytelen megszegésével, de úgy, hogy ezentúl dispensatiót kértek. *Knauz Nándor*: A magyar egyház régi szokásai V. A böjt. Magyar Sion 6. (1868) 194.; *Kisbán E.*: „Húsevőnap” – „tésztaevőnap” i. m. 78., 80.; *Hermann E.*: Kurbély György i. m. 146.

⁶⁴ A nagyböjt ötödik, illetve hatodik vasárnapja.

⁶⁵ *Szaniszló J.*: A ker. kath. anyaszentegyház egyházi szertartásai II. i. m. 74.; *Lonovics J.*: Népszerű egyházi archaeologia i. m. I. 107–109.; *Szeredy J.*: Egyházbíró i. m. II. 1224.; *Kazaly I.*: A katolikus egyházbíró i. m. 548.

⁶⁶ *Rácz Lajos*: Az 1830-as évek éghajlati-környezeti válsága Magyarországon. *Korall* 9 (2008) 31. sz. 132–160.; *Horváth István*: Szélsőséges időjárási viszonyok és ezek hatása a mindennapi életre a 19. század első felében. Pók József sátaí és bélapátfalvi plébános időjárási feljegyzései 1812–1848. Eger, 2022. Megjelenés alatt; *Horváth István*: Az 1810-es évek szélsőséges időjárásának hatása a mindennapi életre Borsod vármegyében. *Történeti Földrajzi Közlemények*. Megjelenés alatt; *Horváth István*: Klímaválság és megoldási javaslatok Borsod vármegyében 1816-ban, a „nyár nélküli évben”. In: *Somorjai Ádám Tiszteletkötet*, 2022. Megjelenés alatt.

ből ezt olvashatjuk: „a püspök a nagybőjtben a szegény nép kedvéért némi könnyítést adott, a jámbor nép persze nem él vele, az urak azonban egyetlen bőjti napot sem tartanak.”⁶⁷ Az egri kerület 1848-as tanácskozása szerint is „Voltak idők, midőn megyénkben a bőjtől felmentvények kihirdetése botránykő volt s jelenleg is az sok buzgók szemében, de voltak egyszersmind, kik már akkor azon kapva kapván badar beszédjök s könnyen ingerlő példájukkal a felnövekvő ifjúság, leginkább pedig a gyenge növendék szívében elhinték a bőjtök iránti tiszteletlenség metélyeit.”⁶⁸ Mind az 1822-es, mind az 1848-as nemzeti zsinat kapcsán felmerültek arra vonatkozóan panaszok, hogy a gyakori bőjti felmentések lazítják az erkölcsöket.⁶⁹ Például az Egri Főegyházmegyében Pyrker László János érseket hívei nehéz helyzete arra indította az 1820-as években, hogy sorozatosan felmentést adjon a nagybőjti tilalom alól.⁷⁰ Azonban az elkövetkező két évtized során ez minden évben újra és újra változatlan feltételek mellett érvényben maradt, annak ellenére, hogy a kétségtelenül továbbra is gyakran előforduló szűkösebb esztendők mellett egyes években bő termést takaríthattak be. Ennek következtében a bőjt alóli felmentés egy megszokott, természetes dologgá vált, főként az időközben felnövekedett ifjúság számára, akik így már teljesen elszoktak az önmegtartóztatástól.⁷¹ Ez nagyon sokat rontott a bőjti fegyelem megítélésén: „[A bőjt] oly törvény, mely a tömérdek dispensatiók által csaknem divattalanná s megvetendővé vált. (...) Ha vesszük, hogy megyénkben már húsz év óta általános dispensatio adatott a nagybőjtre: nem lehet egyebet gondolnunk, mint hogy ha a dispensatio évek illy hosszú során át *mindig* szükséges volt, úgy a nagybőjt megszűnt *korszerű* lenni, vagy a dispensatiók nem egyebek, mint a testiségnek legyezgetései.” (kiemelések az eredetiben – T. A.).⁷²

⁶⁷ Hermann E.: Kurbély György i. m. 148.

⁶⁸ EFL AN 3129 Az egri kerület 1848. május 23-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁶⁹ EFL AN 3129 Az egri kerület 1848. május 23-i és az alsó-hevesi kerület július 20-i gyűléseinek jegyzőkönyvei; Jureczky János: Kerületi gyűlés. Jabloncza, aug. 25. Religio és Nevelés 1848/2. 279-280.; A püspökök engedékenysége a bőjti felmentést illetően valószínűleg személyenként és egyházmegyénként eltért. Erre utal, hogy egyes források szerint ez könnyen megszerezhető volt, míg mások szerint épp ellenkezőleg. Villányi Gy.: A magyar papság vallás-erkölcsi reformjavaslatai i. m. 32.; Fejérdy A.: Az 1822. évi i. m. 136., 141., 516.

⁷⁰ Collectio pastoralium et circularium literarum vacante sede ab anno 1822 usque 1827. Agriae, 1830. 129-136., 210-211., 230-235., 276-279., 299-300.

⁷¹ EFL AN 3129 Az egri kerület 1848. május 23-i, az apátfalvai kerület 1848. július 18-i, az alsó-hevesi kerület 1848. július 20-i gyűléseinek jegyzőkönyvei.

⁷² EFL AN 3129 Az alsó-hevesi kerület 1848. július 20-i gyűlésének jegyzőkönyve.

A böjtszegés ügye az 1822-es nemzeti zsinaton

A böjt megtartását Magyarországon már a kereszténység felvételétől kezdve királyi törvények írták elő – amelyekre előszeretettel hivatkoztak a reformkor egyházi sajtójában és a különféle egyházi gyűlések határozataiban is⁷³ –, azonban az elkövetkező évszázadokban ezek már érvényüket veszítették. Ugyan a 19. század első felében, amikor a Katolikus Egyház államegyházi státusszal bírt, az állam még támogatta a katolikus egyházi előírások betartatását – sőt, a vasárnap megszentelését és az ünnepek megtartását rendeletekkel is előírta⁷⁴ –, azonban a böjtszegők ellen tényleges büntetőjoggal már nem lépett fel: „A húsedelektől tartóztatást parancsoló törvénynek megszegőji sem idei büntetéssel ne illettessenek, sem az illy áthágások nyomozása ne rendeltessék, hanem egyedül lelki fegyverrel eszközöltessék ki a szentegyház törvényének sikeresítése.”⁷⁵ Igaz, hogy 1816-ban a vendéglősöket és a kocsmárosokat királyi rendeletben kötelezték, hogy böjti napon húsmentes ételeket is szolgáljanak fel vendégeiknek, s a vezető társadalmi osztályokhoz tartozókat is felszólították arra, hogy jó példával járjanak elől a böjt megtartásában,⁷⁶ de gyakori panasz volt, hogy ezt és a többi hasonló rendeletet nem igazán tartották be, és a helyi hatóságok sem vették komolyan ezek megszegését.⁷⁷

Az egyre inkább előforduló böjtszegéssel az 1822-es nemzeti zsinatot előkészítő esperesi kerületi gyűléseken és egyházmegyei tanácskozásokon⁷⁸ is foglalkoztak. Azt az általános valláserkölcsi romlás egyik jellemző megnyilvánulásának látták, melynek elsődleges okát – csakúgy, mint a többi probléma esetében – a felvilágosodásban jelölték meg.⁷⁹ Ennek megfelelően a megoldási javaslatokban is inkább ennek megállítására törekedtek, arra adtak javaslatokat –

⁷³ Pl.: *Bakó B.*: A Szombathelyi egyházmegye i. m. 97.; A böjtről. Társas beszélgetés i. m. 79-80.

⁷⁴ *Blásy Lajos*: Egyházi törvény, magába foglaló az országgyűlési czikkeket és k. királyi rendeleteket, némi jegyzetekkel, utasításokkal, s rokonsági fokozatok kimutatásával tárgyilagosan kidolgozva. Pest, 1844. 21-26.; *Extractus* i. m. 229-239.

⁷⁵ *Extractus* i. m. 245.

⁷⁶ *Extractus* i. m. 244-245.

⁷⁷ *Fejérdy A.*: Az 1822. évi i. m. 508., 513-515.; *Hermann E.*: Kurbély György i. m. 148-150.; *Lénár A.*: A Váci egyházmegye zsinatai i. m. 128.; *Bakó B.*: A Szombathelyi egyházmegye i. m. 97.

⁷⁸ Jelen tanulmány vizsgálatának időbeli kereteibe nem tartozik bele az 1822-es nemzeti zsinat és előzményei, így csak a publikált – győri, szombathelyi, veszprémi, váci és országos – forrásokra hagyatkozunk.

⁷⁹ *Villányi Gy.*: A magyar papság valláserkölcsi reformjavaslati i. m. 27.; *Hermann E.*: Kurbély György i. m. 153.; *Bakó B.*: A Szombathelyi egyházmegye i. m. 92., 97.

például a világi papság és a szerzetesség fegyelmének javítása, a papképzés reformja, a rendszeres visitatiók és zsinatok tartása, a fényűzés korlátozása stb.⁸⁰ –, míg konkrétan a bűntörvények kérdéséről viszonylag röviden elintézték. Ezzel kapcsolatban az általános javaslat az volt, hogy szerezzenek érvényt a bűntörvényekre vonatkozó régi királyi törvényeknek,⁸¹ valamint az előjárókat és hivatalnokokat kötelezzék arra, hogy ezt komolyan vegyék és nyújtsanak segítő kezet az Egyháznak a törvények betartatásában:⁸² „Egyházi törvényeknek, bűntörvény (...) parancsoknak sem lesz addig fogamatja, míg a hatóság nem támasztja alá megtartásukat.”⁸³

Az 1822-es nemzeti zsinat a problémára szélesebb körű megoldási javaslatot dolgozott ki, ami azon alapult, hogy nem csak fegyelmi eszközökkel lehet célt érni. Igaz, itt is kijelentették, hogy a királyi rendeletekben is írják elő a bűntörvény megtartását, mint a régi időkben és ennek szerezzenek is érvényt az állami hatóságok, valamint a tiltott napokon bűntörvényi ételt nem tartó vendéglősök és kocsmárosok ténylegesen kapjanak büntetést. Azonban emellett a klérus felelősségét is hangsúlyozták, kijelentve, hogy a lelképásztorok rendszeresen intsek a híveket a bűntörvényi napok megtartására, a főpásztorok pedig legyenek nagyon körültekintőek a felmentéseket illetően, azt se túl szigorúan ne tagadják meg, hisz ez még tágabb teret adna a törvénytörésnek, de túl engedékenyek se legyenek, mert ez viszont a bűntörvényi fegyelem további lazulásához vezetne.⁸⁴ Fontos hangsúlyozni, hogy ekkor még – legalábbis a hivatalos dokumentumokban – fel sem merült az az elképzelés, hogy a törvény betartatásának erőltetése helyett esetleg a szigorú bűntörvényi szabályokat kellene enyhíteni.

⁸⁰ Hermann E.: Kurbély György i. m. 146-155.; Bakó B.: A Szombathelyi egyházmegye i. m. 98-108.; Lénár A.: A Váci egyházmegye zsinatai i. m. 118-140.

⁸¹ A váci egyházmegyei gyűlés határozata konkrétan is megnevezte Szent István király törvényei 10. fejezetét, melyben elrendelték a pénteki húsfogyasztás tilalmát, azonban furcsamód nem említi a 9., a kántorbűntörvény megtartásáról szóló törvényt, mely ekkor még ugyanúgy „aktuális” volt, mint az előző, így valószínűleg ezt csak kifelejhették. Lénár A.: A Váci egyházmegye zsinatai i. m. 131.; A törvények szövege: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=03800009.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei>; <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=03800010.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei> (Letöltés: 2022. febr. 18.).

⁸² Hermann E.: Kurbély György i. m. 153., 155.; Bakó B.: A Szombathelyi egyházmegye i. m. 98.; Lénár A.: A Váci egyházmegye zsinatai i. m. 131-133.

⁸³ Hermann E.: Kurbély György i. m. 155.

⁸⁴ Fejérdy A.: Az 1822. évi i. m. 135-136., 140-141., 493., 508., 513-516.; Villányi Gy.: A magyar papság valláserkölcsei reformjavaslati i. m. 27., 32.

A böjt kérdése az egyházi sajtóban az 1830-40-es években

Azonban az 1822-es zsinat határozatai csupán papíron maradtak, így mint láttuk, az elkövetkező évtizedekben tovább terjedt a böjti fegyelem megszegésének szokása. A papság a maga eszközeivel továbbra is igyekezett gátat szabni ezen káros tendenciának, például a kor prédikációiban gyakran kárhoztatták a böjt megszegését és buzdítottak annak megtartására.⁸⁵ Az 1820-as évektől azonban megjelent egy új eszköz, az egyházi sajtó.⁸⁶ Igaz, az egyházi lapok a Katholikus Néplap 1849-es megjelenéséig elsősorban csak a papsághoz és a műveltebb rétegekhez szóltak, de mint láttuk, a böjtszegésben éppen ez utóbbiak jártak élen, így indokolt volt az elképzelés, hogy a sajtó útján lehetőség nyílik szemléletüket formálni, amivel sokan éltek is: „mely esdeklő felszólítását az egyháznak [a trienti zsinat intését, hogy a papság buzdítsa a híveket a böjtre] követni annál szentebb tisztnek vélem, mennél nagyobb szükségét korunkban látom.”⁸⁷

Így a böjt megszegésének kérdésével az egyházi sajtó is viszonylag sokat foglalkozott az 1830-40-es években, különösen a nagyböjti időszakokban.⁸⁸ A többségében klerikus írók rendszerint hosszas eszmefuttatásokban sorakoztattak fel különféle érveket a böjt mellett, amelyből az a némileg naiv felfogás bontakozik ki, hogy úgy vélték, hogy ha a hívekkel megismertetik a böjt valódi lényegét és célját, vagyis a kor elvárása szerint a racionalizmus szellemében bizonyítják annak észszerűségét, akkor újra be fogják tartani a böjti előírásokat. Ilyen szempontból a sajtót a hitoktatás egy újabb eszközének szánták, hiszen mint fentebb láttuk, különösen az előkelőbbek szinte egyáltalán nem jártak a vasárnap délutáni templomi katekézisre, ahol

⁸⁵ Lukácsi L.: Szószék és világosság i. m. 132., 150., 159., 165.; Scitovszky J.: Nagy böjti egyházi beszédek i. m. 12., 16.

⁸⁶ Az első magyar egyházi lap az Egyházi Értekezések és Tudósítások volt (1820–1824), melyet a Vallási és Egyházi Tár (a 4. számtól Egyházi Tár, 1832–1839), az Egyházi Folyóirat (1832–1834), a Magyar Szion (a 2. féltől kezdve Szion, 1838–1840), a rendszertelenül megjelenő, pár szám után inkább könyvsorozatként működő Rosnyói Egyházi Töredékek (1834–1839) követett. 1841-ben indult meg a több évtizedes működést megért Religio és Nevelés (1849-től Religio) és 1849 elején a Katholikus Néplap.

⁸⁷ Egyházfy: Az egyházi böjtről i. m. 78.

⁸⁸ A böjtről. Társas beszélgetés i. m. 78-93.; Egyházfy: Az egyházi böjtről i. m. 78-80., 86-88., 95-96.; Somogyi K.: Böjtről i. m. 177-182., 201-206., 214-219.; Szaniszló J.: Advent i. m. 375-380.; Sörös I.: Vallási egyletek i. m. 1-4.; Reperger P.: A böjt i. m. 169-171.; Schreiber L.: A böjt kérdése i. m. 297-299., 305-307.; Fogarasi M.: A negyvennap böjt előtti vasárnapok i. m. 17-19.; Fogarasi M.: Kell-e böjtlünk i. m. 57-61., 65-68., 81-85.; Szaniszló J.: A ker. kath. anyaszentegyház egyházi szertartásai II. i. m. 65-68., 73-76.; Vezérle Gáspár: A jó-cselekedetek. Religio és Nevelés 1847/2. 283-284.

ezeknek az érveknek elvileg el kellett hangzania, az iskolai hittanórán tanultakat pedig nyilván már régen elfelejtették.⁸⁹

A felsorakoztatott érvek egyik része történeti jellegű volt, mellyel azt a korban közkeletű elképzelést kívánták cáfolni, miszerint a böjtöt csak a „sötét középkor” aszkéta pápai találták ki, és nem bír mélyebb gyökerekkel.⁹⁰ Egyrészt számos ószövetségi példát említve kimutatták, hogy a böjt a legősibb időktől fogva jelen volt és áldásosan „működött” már a zsidó vallásban is, a kereszténységben pedig maga Jézus Krisztus mutatott rá példát negyven napos pusztai elvonulásával és önmegtartóztatásával. Sok példát ismertettek arra vonatkozóan is, hogy már az ősegyházban és az ókeresztény időkben is böjtöltek a hívek, ráadásul – ezt sosem győzték eléggé hangsúlyozni – sokkal szigorúbb szabályok szerint, testüket sokkal erősebben sanyargatva, mint ahogy azt a 19. századi egyházi szabályok előírták. Hasonlóképpen példaként állították a hívek elé, hogy a legtöbb szent is gyakran és erősen böjtölt, holott alig voltak vétkeik.

Az érvek másik csoportja azt az elképzelést járta körül, hogy a böjt lényege és célja, hogy a testi vágyak megzabolázásával a lelkekben gazdagodjon a hívő, arra irányuljon a figyelme, így mélyítve el szívében a hitet és így kerülve közelebb Istenhez: „... a lélek Isten igéjéből él, s a böjttől erősödik. (...) A böjtölés azon hatalmas szer, melly által a test a léleknek, ez pedig az isteni törvénynek hatalma alá vettetik.” – írja Fogarasi Mihály, a későbbi erdélyi püspök a Katolikus Néplapban.⁹¹ Nem győzték hangoztatni, hogy milyen kedves Isten előtt az önmegtartóztatás: „Áldozat nélkül nincs szeretet. (...) Jézusnak érettünk önfeláldozása biztosít arról, hogy Isten szeret – önkényt elvállalt szenvedéseinkből tudjuk meg, hogy őt viszont szeretjük. (...) e megtagadások között első helyen a testnek megtagadása, a böjt áll.”⁹² A nagyböjti időszak, illetve a pénteki és szombati absztinencia kapcsán az is érvként merült fel, hogy a böjt a Jézus Krisztus halála feletti gyász kifejezése, amellyel a hívők a Megváltó iránti szeretetüket és áldozata iránti hálájukat fejezik ki, míg adventban a böjtölés elsősorban az Úr eljövetelére való méltó felkészülést célozta. Továbbá a böjt céljaként jelölték meg a bűnbánat kifejezését és az önmérséklet fejlesztését is, mely által minden bűnnek jobban ellen tud állni az ember. A böjtöt a megtérésre és bűnbánatra vezető hasznos eszköznek is tartották, mert önmegalázással jár együtt, s

⁸⁹ Hermann E.: Kurbély György i. m. 148., 154.; A böjtről. Társas beszélgetés i. m. 89.

⁹⁰ Fogarasi M.: Kell-e böjtlőnünk i. m. 59.; A böjtről. Társas beszélgetés i. m. 84., 90.; Reperger P.: A böjt i. m. 169.; Villányi Gy.: A magyar papság valláserkölcsei reformjavaslatai i. m. 32.

⁹¹ Fogarasi M.: Kell-e böjtlőnünk i. m. 57., 65.

⁹² Schreiber L.: A böjt kérdése i. m. 299.

azt is hangsúlyozták, hogy jócselekedetként is „el lehet számolni”, mivel fel lehet ajánlani jó célokra, amely igen kedves Isten előtt, sőt a magunktól megvont étkek árával alamizsnálkodni is lehet és illik is. A böjt „a viszontagságok közt fölemel, és szelídíti a fájdalmat, mely megalázza a testet, hogy a lélek annál szabadabb szárnyra kelhessen, mely a töredelmességet előkészíti s megnyugtatja a bűnbánó keblet, mely mérsékli szerencsénkben örömeivel, s nem enged a földiek múlandóságáról megfeledkezni” – írja Somogyi Károly, a lap szerkesztője a *Religio és Nevelés* hasábjain.⁹³

Ezek mellett harmadik, „döntő” érvként jelenik meg minden egyházi író cikkében az az egyszerű tény, hogy azért kell megtartania a böjtöt minden katolikusnak, mert az Egyház így parancsolta, Jézus pedig azt, hogy az Egyháznak engedelmeskedni kell. Úgy gondolták, hogy ezzel alapvetően el is döntötték a kérdést. Talán legjobban Vezérle Gáspár harsányi esperes-plébános szavai tükrözik az egyházi felfogást a böjt tekintetében: „Mi böjtölünk; hogy ez által az Istent megengeszteljük, büntető kezeit viszsztatartóztassuk (sic), kegyelmének bőségét megérdemeljük. Mi böjtölünk, hogy Krisztus Jézus példáját kövessük, és az apostolok nyomdokain járjunk. Mi böjtölünk, még pedig mindenkor «annak idejében»; mert úgy hisszük, nincs olly idő, mellyben jót mívelni ne lehetne, szabad ne volna: nem is tudunk e tekintetben tilos időt; (...) mi böjtölünk, és hódolunk anyaszentegyházunk parancsolatának; mert tudjuk, hogy az, mint kegyes anyánk, minden intézkedéseivel csak jobb voltunkat, jelen és jövőendő boldogságunkat óhajtja eszközölni.”⁹⁴

A vallási érvektől függetlenül időnként megjelent a mértékletes-ségnek a testre gyakorolt pozitív egészségi hatásának dicsérete is az észszerűség jegyében, talán hogy azokat is meggyőzzék, akikre a vallási érvek már sehogyan sem hatnak. A klerikusok mellett Bugát Pál orvosprofesszor, a Királyi Természettudományi Társaság alapítója írt egy hosszú cikket erről a *Religio és Nevelés*-be a korabeli orvostudomány minden érvét felsorakoztatva amellest, hogy a növényi eredetű táplálék jobban megfelel az emberi szervezetnek, mint az állati, amelyre valójában csak ritkán van szüksége. Bugát kifejtette, hogy úgy egészséges és természetes, ha az ember élelme kétharmada növényi és egyharmada állati eredetű, melyet több fizikai jellemző is bizonyít, például az emberi fogazat, amely jobban hasonlít a növényevőkére, mint a ragadozókéra vagy a testalkat, ami inkább famászásra használható, mint vadászatra. Emellett a böjt gyakran gyógyító hatású lehet például köszvény, egyes bőrbetegségek vagy gutaütésre való hajlam esetén, s úgy gondolta, hogy a táplálék a vérmérsékletet is

⁹³ Somogyi K.: Böjtről i. m. 202.

⁹⁴ Vezérle G.: A jó-cselekedetek i. m. 283-284.

befolyásolja, például a növényevő és hlevő népek szelídebbek, míg a főleg húson élők vadabb és vérengzőbb természetűek.⁹⁵

A böjt kapcsán egyes protestáns szerzők a katolikus vallás tételeit, illetve szabályait kifogásoló írásaival szemben megjelentettek hitvitázó jellegű cikkeket is, amelyekben alapvetően a fenti érvek hangzottak el.⁹⁶ Hasonlóképpen több írásban is sorra vették a böjttel kapcsolatos gyakori protestáns és racionalista kifogásokat, melyeket különféle gyakorlati érvekkel meg is cáfoltak. Például a böjt meghatározott napokhoz kötésének értelmét azzal indokolták, hogy azért nem „igény szerint” kell a böjtöt tartani, vagyis amikor a hívő szükségét érzi, mert az ember az ilyesmit szereti halogatni és kibújni alóla, így könnyen elsikkadhatna a dolog. Azt is sok kifogás érte, hogy miért tesz az egyház különbséget az egyes ételfajták között. „Ezen tilalomnak oka (...) egyszerűen csak az, mivel a hús kedvesebb az Ínynek, s mivel a vérnek és bujaságnak izgatására alkalmasabb, mint a földnek termékei; a hussali jóllakás tartósabb szokott lenni, s utána a megehülés [sic] későbbben áll be” – írja Fogarasi Mihály a *Katholikus Néplapban*,⁹⁷ vagyis a jobban kedvelt húskételekről való lemondással tud teljesülni az önmegtagadás, vagyis a böjt célja. A nagyböjti időszakban az öröm kinyilvánításának tilalmát is sokan nem értették, ha egyébként arra tisztességes ok adódott, például egy gyermek születése. Ezt azzal magyarázták, hogy nem illik a többség gyászát megzavarni, és mennyivel jobb lesz majd akkor vigadni, amikor már mindenki és az egyház is együtt tud örülni a családdal. Felhozták időnként a gőgös farizeusról és az alázatos vámosról szóló példabeszédet is, amelyben Jézus elítélően szólt a böjtről,⁹⁸ de ezt a katolikus írók azzal magyarázták, hogy itt Jézus nem magát a böjtöt, hanem csak az ahhoz kapcsolódó képmutatást ítélte el.⁹⁹

Az 1830-40-es évek egyházi sajtójában, mint láttuk, alapvetően csak a böjt szükségességét és fontosságát hangoztatták és megtartására buzdítottak. Fel sem merült ennek semmiféle megreformálási

⁹⁵ *Somogyi K.*: Böjtről i. m. 218.; *Bugát Pál*: Gondolatok a böjtről. Religio és Nevelés 1848/1. 196-198., 202-205. A böjt hasznosságának megindoklása egészségügyi érvekkel a korabeli prédikációkban is megjelent: *Lukácsi L.*: Szószék és világosság i. m. 184.

⁹⁶ *Vezerle G.*: A jó-cselekedetek i. m. 273-276., 281-286., 289-291.; *Reperger P.*: A böjt i. m. 169-171.; Elsősorban *Válka János*: A jó cselekedetek kárhozata, vagy a megigazulás című cikkére hivatkoznak a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban (1847. szept. 26. 1011.).

⁹⁷ *Fogarasi M.*: Kell-e böjtlünk i. m. 84.

⁹⁸ Lk 18,9-14.

⁹⁹ *Somogyi K.*: Böjtről i. m. 214-219.; *Reperger P.*: A böjt i. m. 169-171.; *Fogarasi M.*: Kell-e böjtlünk i. m. 84.; A böjtről. Társas beszélgetés i. m. 84-85.

igénye, s nyilván nem is volt tanácsos a hivatalos egyházi törvények jogosságát kétségbe vonni. Még ha valaki erre „vetemedett” is volna, valószínűleg nem kapott volna publicitási lehetőséget a katolikus lapokban, bár ismert, hogy azért voltak, akik szóban hangoztattak ilyen nézeteket.¹⁰⁰ A katolikus sajtóban csak egy helyen merült fel óvatosan – igaz, itt is inkább csak ötlet, mint óhajítás szintjén –, hogy esetleg nem a körülményeket kellene a böjti szabályokhoz hajlítani, hanem azokat kellene az idők követelményének kényszerítő ereje miatt megreformálni. Az Egyházi Tár 1833/4. kötetében név nélkül megjelent A böjtről (Társas beszélgetés) című írás szerzője a korabeli cikkírók közül legnyíltabban leszögezi, hogy az előkelőbb körökben alig találni olyan házat, ahol még tartják a böjti előírásokat, és ez a rossz példa a nép között is egyre inkább terjed. A cikk ismeretlen írója – talán maga a legtöbb paptársainál jóval liberálisabb Guzmics Izidor bakonybéli apát,¹⁰¹ a folyóirat szerkesztője? – kifejtette, hogy az oktatás elvileg segíthetne, hiszen a gyermekeket és a népet az iskolában vagy a vasárnap délutáni templomi katekézisen megtanítják az egyházi szabályokra és azok tiszteletére, azonban a gyakorlatban ez mégsem működik: „mert mit használhat a legcélszerűsőbb oktatás, hol a tanítvány, iskolából vagy templomból megtérve, a gyermek szüleitől, a cseléd urától, a jobágy [sic] tisztjétől ellenkezőt hall és lát?” Ebből vagy azt a következtetést vonhatják le, hogy az egyházi törvény mégsem olyan fontos és kötelező, mint neki tanították, s ez a vallási közönyösség magvát hinti el, vagy pedig a feljebbvalója iránti tiszteletét veszíti el, mely ugyanúgy nem kívánatos. A cikk írója a fentiekből ezt a következtetést vonja le: „Ennyire lévén elterjedve a kényel, majd nem ohajtani lehet, hogy az egyházi kormány a tilalmat vagy egészen szüntesse meg, kinek kinek szabad akaratajára hagyva a böjtölést; vagy Ausztria példájára egyedül péntekre szorítaná azt.”¹⁰² Azonban felvetése ekkor még – legalábbis a katolikus sajtóban – visszhang nélkül maradt.

Megoldási javaslatok 1848-ban

Az Egyházi Tár 1833-as cikkén kívül az 1848-as forradalomig – legalábbis nyilvános egyházi fórumon – nem merült fel a böjti szabályok megreformálásának kívánalma. Akkor azonban a forradalmi események a Katolikus Egyház épületét sem hagyták érintetlenül, s az egész

¹⁰⁰ Például az 1820-as években feljegyezték Gubitzer Ferenc piarista atyáról, a szegedi líceum igazgatójáról, hogy a böjtről „olyan egyházi elveket propagál, amelyek a keresztény vallás alapjaival teljesen ellentétesek”. *Zakar P.*: Zsinatok a Csanádi egyházmegyében i. m. 127.

¹⁰¹ Guzmics liberalizmusát lásd: *Hermann E.*: A katolikus egyház története i. m. 416-417.

¹⁰² A böjtről. Társas beszélgetés i. m. 78-81.

országban nagy erővel tört fel a változtatás igénye. Ebből adódóan szeptember 24-re nemzeti zsinat összehívását vették tervbe, melynek feladata az egyház beillesztése lett volna a megváltozott helyzetbe.¹⁰³ Ehhez kapcsolódóan a magyar püspöki kar jóváhagyta és elküldte az egyházmegyékhez a nemzeti zsinat tervezett témáit tartalmazó 23 pontos listát¹⁰⁴ – melynek 21, illetve 25 pontos változata is ismert –,

¹⁰³ A nemzeti zsinat előkészületeihez lásd: *Tamási Zsolt*: Az 1848-as magyarországi zsinat előmunkálatai. In: Megmenekültem az oroszlán torkából. Az erdélyi katolikus egyház a megpróbáltatások idején: 1848, 1948. Szerk. Marton, József - Diósi, Dávid. Budapest-Kolozsvár, 2015. 35-88.; *Tamási Zsolt*: Az 1848-as nemzeti zsinati tematika előkészítése és követése. Keresztény Szó 15. (2014) 11 sz. 22-25.; *Tamási Zsolt*: Az erdélyi egyházmegye 1848-ban. Szcitovszky János tevékenységének hatása az erdélyi egyházmegyében. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 21. (2009) 1-4. sz. 149-150.; *Tamási Zsolt*: Az 1848-as nemzeti zsinat előkészítése. A felsőpapság és a radikális alsópapság értelmezése – az erdélyi egyházmegye tükrében. Egyháztörténeti Szemle 15. (2014) 2. sz. 31.; *Tamási Zsolt József*: Az 1848-as egri zsinat előkészítő munkálatai a tervezett magyar nemzeti zsinat keretében. In: Fejezetek az ezer éves Egri Egyházmegye történetéből. Szerk. Horváth István. Eger, 2018. 131-132.

¹⁰⁴ „Sorozata azon tárgyaknak, melyek az egyházmegyei gyülekezetekben később pedig a folyó évi Szeptember 24-dikén Esztergomban tartandó nemzeti zsinat tanácskozásaiban lennének felveendők: 1. A katolika egyház függetlensége – az anyaszentegyház fejevel szabad közlekedés – minden egyházi áhítatos és iskolai alapítványoknak, ide értve azokat is, melyek eddigelé a Helytartótanács által kezeltettek, legfelsőbb felügyelés melletti szabad kezelése –, úgy szinte a katolikus iskoláké is. 2. A római s eddig használatban lévő rituálék nyomán egy új, s valamennyi deák szertartású megyébe behozandó rituálénak kiállítása, melyben a szentségek és sz. szertartások kiszolgáltatásának alkalmával némely épületes imádságok anyanyelven lennének használandók némely célszerű oktatások formulái mellett. 3. A gyermekek első áldozati szertartásának elintézése. 4. A vasárnap, ünnepnapok és böjttök megtartása iránti intézkedés. 5. Ünnepek és vasárnapokon szent Mise előtt vagy után mondassék a nép előtt imádság a királyért, pápáért, egyházi s világi felsőbbiségekért, egyházért, népert sat[öbbi] egy meghatározandó formula szerint. 6. A délutáni isteni szolgálat célszerűbb elrendezése, egyszersmind a cselédek és dolgozó néposztály vasár-ünnepnapokon tanítása. 7. Az év végén tartandó délutáni isteni tisztelet elrendezése. 8. Áhítatos társulatok behozatala a nép buzgalmanak ébresztése s ápolása végett. 9. A búcsúknál olykor előfordulni szokott visszaélések elhárítása. 10. Catholicum Institutum alakítása, s a jó olcsó könyveket kiadó társulat pártolása s terjesztése. 11. Egy egyházi lapnak biztosítása. 12. Általában mi volna teendő, hogy az egyházi, szerzetes s világi személyekben a kitűnő ájtatosság és buzgóságnak szelleme, az egyházi fegyelem emeltessek, ápolassék, szilárdíttassék; (az utolsó nemzeti zsinat irományaiból használtassanak a haszonvehetők) különösen:

mely alapján 1848 nyarán a legtöbb egyházmegyében esperesi kerületi gyűléseken, majd pedig egyházmegyei tanácskozásokon tárgyalták meg és véleményezték az egyes témákat.¹⁰⁵ Ezen lista 4. pontja a

miként lehetne a clerusra nézve behozni a külföldön olly üdvös hatású közönséges lelkigyakorlatokat? 13. Az ürességben lévő püspöki székek betöltése. 14. Az alesperesek kinevezésének módja. 15. A plébánosok és káplányok congruája iránti óhajtnak kivitele. 16. A párbérnek készpénz vagy deputátumokbani méltányos megváltása. 17. Az elaggodt papok jobb ellátása iránti intézkedés. 18. A plébániák fundus instructusa iránti célszerű intézkedés. 19. A patronatus kérdése, és azzal járó terhek viselése, és joggyakorlatára nézve. 20. Az otthoni egyházi pénztár és iskolaügy kezelése iránti intézkedés. 21. A Kolonics-féle szerződésnek megszüntetése, a püspökök és más javadalmas főpapok irányában. 22. Mind két nembeli szerzeteseknek hány éves kor lenne meghatározandó fogadalom (votum) tételre? És felszentelésére a szerzetes férfiaknak? Valljon nem lenne-e célszerű a fratereket mellőzni, vagy számukat kevesbiteni? 23. Mikép lehetne az egyházi csődöket javadalomnyerés végett életbe léptetni, és szabályozni?” EFL AN 3129 Sorozata azon tárgyaknak... Nyomtatásban: 1848/49 és ami utána következett... Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából. Szerk. Lakatos Andor – Sarnyai Csaba Máté. Kalocsa, 2001. 51. 127. jegyzet.

¹⁰⁵ A nemzeti zsinatra készülve valamilyen szintű egyházmegyei tanácskozást, illetve gyűlést feltehetően minden egyházmegyében tartottak 1848 májusa és szeptembere között: május 11-én és szeptember 5-én a Rozsnyói (Religio és Nevelés 1848/2. 30., 286-287., 293-295.), május 23-án a Pécsi (*Damásdi Zoltán*: Az 1863. évi pécsi egyházmegyei zsinat. Bp., 2020. 17-18., 31-43.), május 24-én és augusztus 22-24-én a Győri (Religio és Nevelés 1848/2. 323., 332., 343., 349. és *Kelemen D.*: Az 1848-as római katolikus nemzeti zsinat győri egyházmegyei előkészítése i. m. 27-53.), május 25-26-án a Székesfehérvári (Religio és Nevelés 1848/1. 462.), június 14-15-én és szeptember 12-én a Veszprémi (*Gárdonyi M.*: Egyházmegyei zsinatok Veszprémben i. m. 19-24., 63-74., 75-82.), június 16-án a szombathelyi (*Tamási Zs.*: Az 1848-as magyarországi zsinat előmunkálatai i. m. és *Géfin Gyula*: A szombathelyi egyházmegye története II. Szombathely, 1929. 19.), augusztus 1-3-án és 22-24-én a Váci (*Lénár A.*: A Váci egyházmegye zsinatai i. m. 158-188.), augusztus 2-án az Egri (EFL AN Publico-ecclesiastica 1848/1032. Az 1848-ik évi Augustus 2-ik ... köztanácskozásnak jegyzőkönyve), augusztus 22-én a Szepesi (Religio és Nevelés 1848/2. 303-304., 309-311., 316-317.), augusztus 30-31-én a Nagyvárad (Religio és Nevelés 1848/2. félév 397., 406, 414.), augusztus 30. - szeptember 1-én a Kalocsai (1848/49 és ami utána következett... i. m. 81-83.), szeptember 1-4-én az Erdélyi (*Tamási Zs.*: Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m.) és szeptember 11-én a Szatmári egyházmegyében (Religio és Nevelés 1849/1. 117-118., 165., 212.). A Csanádi Egyházmegye szeptember 13-ára meghirdetett egyházmegyei gyűlésének megvalósulásáról eltérnek a vélemények (*Tamási Zs.*: Az 1848-as magyarországi zsinat előmunkálatai i. m.,

vasárnapok és ünnepnapok megszentelése mellett tartalmazta „a böjtök megtartása iránti intézkedést” is. Mivel a lista semmilyen bővebb instrukciót nem tartalmazott – még azt sem, hogy egyáltalán szükség van-e valamiféle reformra –, így ezt mindenki szabadon, a saját elképzelései szerint értelmezhetette és értelmezte is.

A különféle papi gyűlések résztvevői alapvetően mind egyetértettek abban, hogy a böjt hasznos és üdvös eszköze a vallásnak, amelyre a példát maga Krisztus mutatta negyvennapos pusztai elvonulásával, de az is mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy jelenlegi formájában ezt már egyre kevésbé tartják – különösen az előkelőbb körökben – a fentebb már részletesen ismertetett okokból kifolyólag. A papság pedig tehetetlen az ügyben, hiába inti a híveket, s így a szabályok állandó megszegésének az egyház tekintélye látja folyamatosan a kárát.¹⁰⁶ „... szent hitünk e jóságos cselekvénye, a szent böjt, a jelenleg főnnálló szabályok korlátai között, tekintve a kor puhultságát, meg nem teremheti üdves gyümölcseit” – fogalmazták meg például a nagyváradai egyházmegyei tanácskozáson.¹⁰⁷ Hasonlóan érveltek a Szatmári Egyházmegyében is: „A fegyelmet mind a böjtök, mind az

Zakar P.: Zsinatok a Csanádi egyházmegyében i. m. 57.). Az Esztergomi főegyházmegyének csak az esztergomi helynöki kerülete tartott gyűlést (*Zakar Péter*: „Hazám sorsa az én sorsom”. Az esztergomi érsekség 1848/49-ben. Szeged, 2003. 38-39.). Három felvidéki: a Nyitrai, a Besztercebányai és a Kassai Egyházmegyeről egyelőre nem rendelkezünk információval. A horvátországi egyházmegyeek viszonyai nem képezik kutatásunk tárgyát. Az egyházmegyei tanácskozások mellett mintegy hetven, az ország minden részéből származó kézirat, a korabeli sajtóban és különféle forráskiadványokban megjelent, illetve feldolgozott esperesi kerületi gyűlés, valamint nem hivatalos papi tanácskozás dokumentumait vettük vizsgálat alá.

¹⁰⁶ EFL AN Publico-ecclesiastica 1848/1032. Az 1848-ik évi Augustus 2-ik ... köztanácskozásnak jegyzőkönyve. 12.; Rozsnyói gyűlés Megyei tanácskozmány. Religio és Nevelés 1848/2. 293-294.; *Lénár A.*: A Váci egyházmegye zsinatai i. m. 173.; A nagyváradai 1. sz. egyházmegyei, 1848-dik évi augustus 30- és 31-kén a püspöki lakban tartott zsinat jegyzőkönyve. Religio és Nevelés 1848/2. 398.; *Gárdonyi M.*: Egyházmegyei zsinatok Veszprémben i. m. 69., 79.; Szathmár-egyházmegyei tanácskozmány jegyző-könyvének kivonata. Religio és Nevelés 1849/1. 165.; EFL AN 3129 Szolnok-hevesi kerület 1848. július 18-i, Egri kerület 1848. május 23-i és július 11-i, Apátfalvai kerület 1848. július 18-i, Jászberényi kerület 1848. július 15-i, Felső-patai kerület 1848. július 17-i, Miskolci kerület 1848. július 18-i, Nagykállói kerület 1848. június 7-i, Polgári kerület 1848. július 18-i gyűléseinek jegyzőkönyvei; *Tamási Zs.*: Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m. 98-99.

¹⁰⁷ A nagyváradai 1. sz. egyházmegyei, 1848-dik évi augustus 30- és 31-kén a püspöki lakban tartott zsinat jegyzőkönyve. Religio és Nevelés 1848/2. 398.

ünnepekre nézve annyira hanyatlottnak látjuk, mikép az anyaszent-egyház által mutatandó némi kedvezés nélkül, a lelki hatalom tekintélyét biztosítani lehetetlennek véljük.”¹⁰⁸

Azonban arról már eltértek a vélemények, hogy mi lenne a helyes megoldás. A nézetek ütköztetésének fő színterét 1848 nyarán ország-szerte az esperesi kerületi gyűlések és az egyéb papi tanácskozások jelentették. Ezeken a böjttel kapcsolatban alapvetően három nézet feszült egymásnak. Az egyik a böjti szabályok változatlanul hagyása volt, s annak szigorú betartatása egyházfegyelmi eszközökkel – hisz nyilvánvaló volt, hogy az újonnan vallássemlegessé vált állam már nem fog ennek megtartásában segédkezet nyújtani, még annyira sem, mint korábban –, a másik a kötelezettségek enyhítését, míg a harmadik ennek teljes eltörlését kívánta. Ezek a változások nem lettek volna példa nélküliek, hiszen a magyar papság két „precedens” is ismert, melyet előszeretettel emlegettek is a tanácskozásokon: egyrészt 1611-ben a nagyszombati zsinat kapcsán V. Pál pápa engedélyezte Magyarországon a tojás és a tejtermékek fogyasztását a böjti napokon,¹⁰⁹ másrészt – mint fentebb láttuk – Ausztriában és Csehországban a szombat nem számított absztinenciális napnak, és szabad volt húst és zsíros ételeket fogyasztani. A részleteket illetően azonban a vélemények igen nagy szóródást mutattak, akár egyes egyházmegyéken vagy esperesi kerületeken belül is, annál is inkább, mert korábban erről – legalábbis hivatalos fórumokon, illetve a sajtóban – nem folyt eszmecsere, így nem volt egy olyan legalább már nagyjából kidolgozott elképzelés, amelyet a tanácskozásokon alapul lehetett volna venni.

Az Egri Főegyházmegyében például a jól érzékelhetően kisebbségben lévő konzervatív csoport a böjti fegyelem megszilárdítását kívánta: egyrészt meg kívánták szüntetni az egyházmegyében szokásban lévő, az aktuális körülményektől függetlenül évről-évre változatlan formában kiadott böjti felmentést,¹¹⁰ másrészt pedig különféle egyházi fenytékekkel – például a szentáldozás, illetve a rendes egyházi temetés megvonásával – akarták a visszaeső böjtszegőket büntetni.¹¹¹ A másik tábor azonban ezzel szemben úgy vélekedett, hogy a szabályozást nem szigorítani kell, hanem épp ellenkezőleg, enyhíteni, mégpedig a böjti napok számának csökkentésével. Ezzel véleményük

¹⁰⁸ Szathmár-egyházmegyei tanácskozmány jegyző-könyvének kivonata. Religio és Nevelés 1849/1. 165.

¹⁰⁹ *Kisbán Eszter*: Böjt. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon I. Bp., 2003. 433.; Szathmár-egyházmegyei tanácskozmány jegyző-könyvének kivonata. Religio és Nevelés 1849/1. 165.; *Fogarasi M.*: Kell-e böjtlünk i. m. 83-84.

¹¹⁰ EFL AN 3129 Egri kerület 1848. július 11-i, Alsó-hevesi kerület július 20-i gyűléseinek jegyzőkönyvei.

¹¹¹ EFL AN 3129 Alsó-patai kerület 1848. július 17-i gyűlésének jegyzőkönyve.

szerint több haszon is járna: egyrészt a kevesebb böjti alkalmat könnyebben be lehetne tartani, így nem károsodna tovább az egyház tekintélye, másrészt kedveznének azoknak a buzgó hívőknek, akik még rendesen megtartják az előírásokat, harmadrészt pedig könnyítenének a hívek lelkiismereti terhein, kevesebb bűnre vivő alkalmat hagyva.¹¹² Abban azonban már eltértek a vélemények, hogy mely napokon maradjanak meg a böjti korlátozások. A Szolnok-Hevesi, a Polgári és az Alsó-Hevesi Kerület papsága a szomszédos országok mintájára legalább a szombati absztinencia eltörlését javasolta, ha a többi böjti nap érvényben is marad.¹¹³ Ezzel szemben a Felső-patai Kerület csak péntekenként, hamvazószerdán, karácsony vigiliáján és a nagyhét második felében javasolta a böjtöt, mivel „ennyit mindenkinek megtartani nem csak könnyű, de úgy hisszük, kedves is lenne.”¹¹⁴ A Szendrői Kerület csak a pénteki böjt meghagyását ajánlotta Jézus halála iránti tiszteletből,¹¹⁵ de a Kisvárdai Kerület ennek szükségességét is megkérdőjelezte, bár az egyéb böjti időszakok érvényben tartásával.¹¹⁶ A Jászberényi, a Miskolci és a Szendrői Kerület egy még liberálisabb megoldással állt elő: azt javasolták, hogy a böjti parancs váljon csak tanácscsá, mindenkinek saját lelkiismeretére bízva, hogy „sanyargassa testét ki-ki mikor akarja és szükségét érzi”.¹¹⁷ Úgy vélték, hogy így elérhető lenne, hogy a hanyagabb hívek nem vétkezének vele folyton, a buzgóbbak számára pedig önkéntes jócselekedetként lelki haszonnal járna, s az egyházat sem érné a „mindinkább terjedő s általánossá válni készülő tiszteletlenség”.¹¹⁸ Arról is megoszlottak a vélemények a kerületekben, hogy egyházmegyei vagy országos szinten érdemes szabályozni a kérdést, vagyis az egyházmegyei tanácskozás¹¹⁹ vagy a nemzeti zsinat döntsön róla.¹²⁰ De valójában a Felső-Patai Kerület papsága látta reálisan a helyzetet, akik tudták, hogy ez csakis Róma engedélyével történhet meg, s ezért azt java-

¹¹² EFL AN 3129 Kisvárdai kerület 1848. július 18-i, Felső-patai kerület július 17-i, Alsó-hevesi kerület július 20-i gyűléseinek jegyzőkönyvei.

¹¹³ EFL AN 3129 Polgári kerület 1848. július 18-i, Szolnok-hevesi kerület július 18-i, Szendrői kerület július 13-i, Alsó-hevesi kerület július 20-i gyűléseinek jegyzőkönyvei.

¹¹⁴ EFL AN 3129 Felső-patai kerület 1848. július 17-i gyűlésének jegyzőkönyve.

¹¹⁵ EFL AN 3129 Szendrői kerület 1848. július 13-i gyűlésének jegyzőkönyve.

¹¹⁶ EFL AN 3129 Kisvárdai kerület 1848. július 18-i gyűlésének jegyzőkönyve.

¹¹⁷ EFL AN 3129 Miskolci kerület 1848. július 18-i gyűlésének jegyzőkönyve.

¹¹⁸ EFL AN 3129 Jászberényi kerület 1848. július 15-i, Miskolci kerület július 18-i, Szendrői kerület július 13-i gyűléseinek jegyzőkönyvei.

¹¹⁹ EFL AN 3129 Kisvárdai kerület 1848. július 18-i, Egri kerület május 23-i gyűléseinek jegyzőkönyvei.

¹²⁰ EFL AN 3129 Harsányi kerület 1848. július 22-i, Alsó-patai kerület július 17-i, Nagykállói kerület június 7-i gyűléseinek jegyzőkönyvei.

solták, hogy a magyar püspökök a pápától kérjék az egész országra vonatkozóan a böjti napok számának csökkentését.¹²¹

A Győri Egyházmegye esperesi kerületi gyűlésein is hasonlóképpen sokféle javaslat született a kérdésben. A többség itt is úgy vélte, hogy a böjtöt már gyakorlatilag lehetetlen teljes egészében betartatni, ezért az egyházi tekintély védelmében inkább ennek valamilyen enyhítése szükséges. Csupán a kapuvári és a locsmándi kerület papsága kívánta az érvényes böjti szabályok változatlan formában való fenn tartását, emellett az utóbbi kerületből kérték – nyilván az adminisztratív terhek csökkentése érdekében –, hogy a böjti napokra eső ünnepek miatt ne kelljen mindig külön felmentésért folyamodni, hanem azt a püspök helyett a helyi lelkipásztor is megadhatta. A többség a böjt csökkentésére vonatkozó javaslatait illetően itt is eltértek a vélemények: voltak, akik osztrák mintára csak a szombati hús- vagy legalább zsírfogyasztás tilalmának eltörlését kívánták, míg például a győri papság emellett azt is javasolta, hogy a kántorheteken és a nagyböjtben csökkentsék a böjtöt csak szerdára és péntekre, valamint a nagyhétre, továbbá a vaj és a tejtermékek drágasága miatt engedélyezzék a zsír fogyasztását az absztinenciális és a böjtös napokon is.¹²²

Az erdélyi papság körében szintén a böjt enyhítésének hívei voltak többségben, de a részleteket illetően itt is sokféle javaslat született, s még az egyházmegyei tanácskozás jegyzőkönyvében is alig sikerült véglegesíteni egy közös álláspontot. Sokan a nagyböjt időben és a kántorheteken továbbra is fenntartandónak vélték az eddigi szabályozást, csakúgy, mint a heti pénteki böjtlést, de a szombati absztinencia eltörlését a többség hasznosnak vélte volna. Sőt, a marosi és az udvarhelyi kerület papsága egészen el kívánta törölni a böjt kötelezettségét, csupán a hívek lelkiismeretére bízva annak megtartását.¹²³

A Csanádi Egyházmegyében is forrtak az indulatok, és születtek az ötletek. A Temesváron június 15-én a püspöktől függetlenül összegyűlt radikális papok gyűlésén összeállított ún. csanádi pontokban, az egyik legszélsőségesebb 1848-as papi reformkoncepcióban is megjelent a böjt kérdése, de a rohamos és gyökeres változásokban bízó papok úgy gondolták, hogy ezzel már foglalkozni sem érdemes, mert ezek a szabályok „felüldült egyházunkról, mint állatról az avas, úgy is lehullanak.”¹²⁴ A csanádi pontokhoz csatlakozó Torontáli

¹²¹ EFL AN 3129 Felső-patai kerület 1848. július 17-i gyűlésének jegyzőkönyve.

¹²² *Kelemen D.*: Az 1848-as római katolikus nemzeti zsinat győri egyházmegyei előkészítése i. m. 36-37.

¹²³ *Tamási Zs.*: Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m. 98-100.

¹²⁴ *Zakar P.*: Zsinatok a Csanádi egyházmegyében i. m. 49. és 160.; A másik legradikálisabb egyházi petíció, a pest-budai papság 1848. április 15-i tanácskozásán hozott 12 pontos határozat nem említi a böjtöt. Nemzeti Újság 1848.

Középső Kerület papjainak többsége is hasonlóképpen gondolkodott és a böjti szabályozás eltörlését kívánta, úgy, hogy a böjt csak evangéliumi tanácsként maradjon meg. Azonban jól mutatja, hogy még egy kerületen belül is milyen sokféle nézet feszült egymásnak, hogy a kerület esperese, Veszelovszky József törökbecsei alesperes-plébános csak azzal a megjegyzéssel írta alá a gyűlés határozatait, hogy „a böjt eltörlését annyiban pártolja, mennyiben ez az Anyaszentegyházban a Hívek üdvét lényegesen eszközölő isteni institutiók gyakorlatát nem veszélyeztetné.”¹²⁵ A szegedi esperesi kerület gyűlésén is kétféle nézőponttal találkozhatunk: voltak, akik csak a szombati absztinencia eltörlését kívánták, míg mások a csanádi pontok szemléletes hasonlatát ismételve szükségszerűnek vélték a böjt megszűnését.¹²⁶ A verseci kerület szintén a szombati absztinencia eltörlését, valamint emellett a negyvennapos nagyböjt 14 napra való csökkentését javasolta a nemzeti zsinatnak.¹²⁷

Hasonlóan színes a kép az ország többi vidékén is. Például Jámor Pál jankováczi plébános így nyilatkozott a Kalocsai Főegyházmegyében: „A böjt tágitassék. Mely törvény nem tartatik, túlélte magát.”¹²⁸ A kalocsai közép- és felső-székes kerület is így gondolkodott: a böjt eltörlését kívánták, azt csak evangéliumi tanácsá téve, kivéve néhány napot, amelyek „a kath. közérzelem kifejezői legyenek”.¹²⁹ Hasonlóképpen a Kassai Egyházmegyében a Pécsújfalú környéki papság a szombati absztinencia megszüntetését kívánta, illetve azt, hogy a nagyböjti időszakban az utolsó két hét kivételével csak hetente két nap kelljen böjtölni.¹³⁰ A felső-tiszai kerület papsága is hasonlóan gondolkodott a Kalocsai főegyházmegyében: ők a szombati hústiltalmat csak tanácsá változtatták volna, és a nagyböjtben a nagyhét kivételével csak a szerdai, pénteki és szombati napokra csökkentették volna a böjtöt, de az év többi böjti napjának fenntartásával.¹³¹ A mohácsi kerület papsága hasonlóképpen péntekenként csak absztinenciát kívánt, míg szigorú böjtöt csak karácsony és pünkösöd vigíliáján, a nagyböjtben szerdán és pénteken, illetve a nagyhéten

ápr. 23. 1240-1241., ápr. 26. 1243-1244., ápr. 28. 1251-1252.; Nyomtatásban közli és feldolgozását adja: *Zakar P.*: Zsinatok a Csanádi egyházmegyében i. m. 133-143.; *Zakar P.*: „Hazám sorsa” i. m. 34-35.

¹²⁵ *Zakar P.*: Zsinatok a Csanádi egyházmegyében i. m. 180.

¹²⁶ *Zakar P.*: Zsinatok a Csanádi egyházmegyében i. m. 171.

¹²⁷ *Zakar P.*: Zsinatok a Csanádi egyházmegyében i. m. 181.

¹²⁸ 1848/49 és ami utána következett... i. m. 74.

¹²⁹ Kerületi gyűlés. Kalocsa, aug. 1. Religio és Nevelés 1848/2. 144.

¹³⁰ *Vándorfy Károly*: Kassai megyéből. Péchujfalván September utólján. Religio és Nevelés 1848/2. 380-381. 380.

¹³¹ 1848/49 és ami utána következett... i. m. 76.

javasolt.¹³² A Szatmári egyházmegyében a máramarosszigeti kerület papsága is a böjti szabályok enyhítését kívánta az osztrák példa szerint, vagyis a szombati absztinencia eltörlését,¹³³ csakúgy, mint például Márkus Lajos hajósi plébános.¹³⁴ A Pécsi Egyházmegyében Garay Alajos mocsoládi plébános „több rokonelvű barátainak megbízásából” röpiratot adott ki az aktuális egyházi kérdésekről, s ebben ő is amellett érvelt, hogy a böjt a szokásos felmentések miatt már megszűnt az lenni, aminek lennie kellene, vagyis az erkölcsi tökéletesedés eszközének, ezért váljon csak evangéliumi tanácsná, vagy csökkentés a böjti napok számát, például Jézus szenvedése és halála emlékére csak a pénteki napokra és a nagyhétre.¹³⁵ Egy „Daruvári” néven író pap pedig egyenesen így nyilatkozott a Marcius Tizenötödike című lapban: „A böjt mindenkinek kedvére hagyassék”.¹³⁶ De ellentétes nézeteket is hallunk, például a Szatmári egyházmegye erdődi kerületének papsága – vagy legalábbis annak egy része¹³⁷ – a kerületek többségével szemben azt a változtatást tartotta célravezetőnek, hogy a szombati absztinenciát helyezzék át szerdára, és a böjtszegőket szigorúbb egyházi büntetés sújtsa.¹³⁸ Hasonlóan konzervatívan gondolkodtak a Rozsnyói Egyházmegye jablonczai kerületében is, érzékletes hasonlattal élve: „Nyirbáljuk csak el könnyelműleg az egyház majd két évezredes terebély fájának üdves gyümölcsöket termő ágait, ki fog keresni korcs törzsöke mellett nyugárnyat?”¹³⁹

Az esperesi kerületi gyűléseken megalkotott vélemények alapján születtek meg, de az egyházmegyei tanácskozások igen erőteljes szűrőjén átmenve a hivatalos egyházmegyei felterjesztések a nemzeti zsinathoz. Ezek mindegyike a „köztes” véleményt, vagyis a böjti szabályok némiképp enyhítését tartotta a megfelelő megoldásnak. Ez

¹³² A mohácsi alesperesi kerületnek összes lelkészei f. é. július hó 24-én gyűlést tartván... Nemzeti 1848. augusztus 13. 320.

¹³³ Kerületi gyűlés. Sziget, sept. hó 14-én. Religio és Nevelés 1848/2. 399.

¹³⁴ 1848/49 és ami utána következett... i. m. 80.

¹³⁵ Garay Alajos: Nyilatkozunk! Pécs, 1848. In: Pécsi Püspöki Levéltár 169/1850. 22-23.

¹³⁶ „Daruvári”: Szerencsétlen faj vagyunk mi papok.... Marcius Tizenötödike 1848. május 5. 175-176.

¹³⁷ Az erdődi kerületi gyűlésről a Religio és Nevelésben megjelent tudósítást kifogásolva az egyik résztvevő nyílt levelet jelentetett meg ugyanott, amelyben arról ír, hogy a beszámoló nem felel meg a valóságnak, s „az erre sem meg nem kért, sem meg nem bízott” tudósító a saját nézeteit úgy állította be, mint ha minden kerületi pap véleménye lett volna. Sz. J. n.-m. p.: Nyílt levelezés. Religio és Nevelés 1849/1. 37-38.

¹³⁸ N. A.: Erdődi kerületi tudósítás. Religio és Nevelés 1848/2. 228-229.

¹³⁹ Jureczky János: Kerületi gyűlés. Jabloncza, aug. 25. Religio és Nevelés 1848/2. 280.

alapvető különbséget jelentett az 1822-es nemzeti zsinathoz képest, amelynek a határozataiban ez a lehetőség még egyáltalán nem merült föl, s ehelyett – mint fentebb láttuk – alapvetően fegyelmi eszközökkel kívánták a hívőket a böjti szabályok betartására rászorítani. Azonban egy nemzedékkel később, 1848-ban már úgy gondolták, hogy a böjtöt kell enyhíteni, s ezt valószínűleg jobban megtartanák a hívek, így javulna a böjti fegyelem.¹⁴⁰ Azzal a többség tisztában volt,¹⁴¹ hogy pápai engedély nélkül nem lehetséges önhatalmúan megváltoztatni Magyarországon a böjti előírásokat, hanem csakis arról lehet szó, hogy a magyar papság kérésére – melynek „közvetítője” lehet a nemzeti zsinat vagy a püspöki kar – a pápa enyhíti azokat. Azonban az elképzelés gyakorlati megvalósításáról, vagyis hogy pontosan milyen szintű és jellegű enyhítés is lenne a legcélravezetőbb, már nagyon megoszlottak a vélemények.

A váci tanácskozáson léptek fel a legcsekélyebb engedmény igényével: csak az egyéb böjti időszakokba nem eső szombatok és a nagyböjti vasárnapok hústilalmának eltörlését kívánták.¹⁴²

Az egri főegyházmegyei és az esztergomi helynökkerületi tanácskozásokon szintén a szombati absztinencia eltörlését kívánták a szomszédos országok példájára hivatkozva. Emellett Egerben kiemelték, hogy az eddigi felmentéseket is tartsák fenn – mint láttuk, érdekes módon éppen az Egri Főegyházmegyében léptek fel ez ellen több kerületben is! –, és hasonlóképpen az esztergomi határozatban is a nagyböjtre „terjedelmesebb” dispencziókat kívántak a püspököktől.¹⁴³

A Győri Egyházmegyében szintén azt javasolták, hogy a szombati absztinenciát töröljék el, de a kántor- és nagyböjtből is.¹⁴⁴ Hason-

¹⁴⁰ EFL AN Publico-ecclesiastica 1848/1032. Az 1848-ik évi Augustus 2-ik ... köztanácskozásnak jegyzőkönyve. 12.; *Lénár A.*: A Váci egyházmegye zsinatai i. m. 173.; *Gárdonyi M.*: Egyházmegyei zsinatok Veszprémben i. m. 69., 79.; *Kelemen D.*: Az 1848-as római katolikus nemzeti zsinat győri egyházmegyei előkészítése i. m. 36-37.; A nagyváradi 1. sz. egyházmegyei, 1848-dik évi augustus 30- és 31-kén a püspöki lakban tartott zsinat jegyzőkönyve. Religio és Nevelés 1848/2. 398.; Szathmár-egyházmegyei tanácskozmány jegyző-könyvének kivonata. Religio és Nevelés 1849/1. 165.

¹⁴¹ Bár nem mindenki, például Kovács Miklós erdélyi püspöknek erre külön figyelmeztetnie kellett papjait. *Tamási Zs.*: Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m. 97-98.

¹⁴² Vác egyházmegyei választmány munkálata. Religio és Nevelés 1848/2. 373.; *Lénár A.*: A Váci egyházmegye zsinatai i. m. 173.

¹⁴³ EFL AN Publico-ecclesiastica 1848/1032. Az 1848-ik évi Augustus 2-ik ... köztanácskozásnak jegyzőkönyve. 12-13.; Az esztergomi helynökkerületi tanácskozmány. Religio és Nevelés 1848/2. 278-279.

¹⁴⁴ Jegyzőkönyve a győri püspökszékbeli clerus 1848-dik évi augustus hó 22-,

lőképpen a Nagyváradi és a Veszprémi Egyházmegyében is a szomszédos országok példájának követését ajánlották, azonban azt nem részletezték, hogy csak a szombati hústilalom eltörlésére gondoltak, mint Egerben és Vácott, vagy pedig olyan szélesebb kedvezményeket kívántak, mint a győri egyházmegye papsága.¹⁴⁵

Hasonlóképpen az erdélyi egyházmegyei tanácskozás végleges jegyzőkönyvébe is csupán a szombati absztinencia eltörlésének kívánalma került be. Azonban a tanácskozásról szóló, a veszprémi püspökhöz küldendő kivonatban ennél jóval radikálisabb engedmények öhajtása szerepelt, csakúgy, mint az eredeti jegyzőkönyvben, amelyet azonban később kihúztak: a böjtös ételek drágasága miatt a böjt legyen inkább csak tanács, ne pedig törvény, illetve, ha ez nem lehetséges, akkor legalább a napi egyszeri húsevést engedélyezzék, vagy pedig a szigorú böjti napokat csökkentsék le a nagyböjti szerdákra és péntekekre, illetve a nagyhét napjaira.¹⁴⁶

A Szatmári Egyházmegyében jobban enyhítettek volna a szabályokon: az eredeti erdélyi elképzeléshez hasonlóan a szombati hústilalom feloldása mellett kívánták a nagyböjtben is a böjti szabályozások eltörlését a szerdai és pénteki napok, illetve a nagyhét kivételével, de a kántorböjtök és a vigiliák böjtjeinek megtartásával. A forrásból nem derül ki, hogy az adventi böjtről hogyan gondolkodtak.¹⁴⁷

A Rozsnyói Egyházmegyében szintén el kívánták törölni ugyanezeket, de itt tovább is mentek, mivel a szenteste kivételével az ünnepek vigíliáinak böjtjét is el kívánták töröltetni. Azonban egyedülálló módon hozzátették, hogy ez csak a hívekre vonatkozzon, mert a papságnak továbbra is a régi szigorú böjti szabályok szerint illene eljárnia, hacsak nem kapnak egyéni felmentést a püspöktől.¹⁴⁸ Emellett arra is figyelmeztettek, hogy az ügyben a legnagyobb óvatossággal kell eljárni, „nehogy a hívek a fölmentvény által religiójokat megtá-

23- és 24-dik napjain tartott tanácskozmányának. *Religio és Nevelés* 1848/2. 333.; *Kelemen D.*: Az 1848-as római katolikus nemzeti zsinat győri egyházmegyei előkészítése i. m. 36-37.

¹⁴⁵ A nagyváradi 1. sz. egyházmegyei, 1848-dik évi augusztus 30- és 31-kén a püspöki lakban tartott zsinat jegyzőkönyve. *Religio és Nevelés* 1848/2. 398.; *Gárdonyi M.*: Egyházmegyei zsinatok Veszprémben i. m. 69., 79.

¹⁴⁶ *Tamási Zs.*: Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m. 99-100.

¹⁴⁷ Szathmár-egyházmegyei tanácskozmány jegyzőkönyvének kivonata. *Religio és Nevelés* 1849/1. 165.

¹⁴⁸ Ez az elképzelés ugyan más egyházmegyei tanácskozás határozatában nem jelent meg, de egyes papok szintén így vélték helyesnek a böjt rendezését. *Sz. J. n.-m. p.*: Nyílt levelezés. *Religio és Nevelés* 1849/1. 37-38.

madtatni gondolják, melly mégis anélkül, hogy az valakire kötelezőleg hatna, csak az ő könnyebbségük végett történnék”.¹⁴⁹

Kalocsán némileg másképp képzeltek el a böjti és absztinenciális napok célszerű elrendezését: azt javasolták, hogy a nagyhét, illetve karácsony, pünkösd, Szent Péter és Pál, Nagyboldogasszony és mindenszentek vigíliája kivételével legyen szabad vaj helyett zsírral főzni, valamint a nagyböjtben szerda, péntek, szombat és az utolsó két hét kivételével húst enni. Érdekes módon az egyházmegyei tanácskozások közül egyedül itt nem javasolták a szombati absztinencia eltörlését, mivel ezt a hívek általában a Magyarok Nagyasszonya tiszteletére tartották – talán a forradalmi idők hangulatát láthatjuk ebben, hogy úgy vélték, a vészterhes időkben különösen szükség van a Nagyasszony segítségére? Úgy gondolták, hogy miután a nemzeti zsinat Rómából erre megszerzi az engedélyt, a felmentést évente a szószekekről hirdessék ki, „a hívek lélekismeretére hagyatván annak magukra alkalmazása, úgy mégis, hogy az engedménnyel élni kívánók bizonyos napokban közösen, családirag elmondandó imádságokra köteleztessenek.”¹⁵⁰

A székesfehérvári egyházmegyei tanácskozás intézte el legegyszerűbben a kérdést: a böjti szabályozás ügyét egyszerűen a nemzeti zsinat elé utalta minden véleményezés nélkül.¹⁵¹

Mint láttuk, az esperesi kerületi és egyéb papi tanácskozásokon egyértelműen a reform hívei voltak többségben, s a böjthöz változatlan formában ragaszkodó konzervatív nézeteket vallók kisebbséget jelentettek. Viszont a reform hívei közül csak kevesen gondolkodtak radikálisan, s kívánták a böjttel teljes eltörlését, helyette inkább csak az enyhítések óhajítása volt jellemző. Az egyházmegyei tanácskozások határozataiban is minden esetben mérsékelt reformkívánságokkal találkozunk, vagyis a böjttel enyhített formában való fenntartásával, igaz, ennek mértéke azért elég széles keretben mozgott. Az erdélyi kihúzott javaslatot kivéve ezekben már nem merült föl a radikális megoldás, vagyis a böjttel teljes eltörlése, illetve törvény helyett csak tanácsa való „ledegradálása”. Ennek okát abban láthatjuk, hogy a kerületi gyűléseken minden pap részt vehetett, s a vélemények sokkal szabadabb kinyilvánítására volt lehetőség, míg ezzel szemben az egyházmegyei tanácskozásokon többségében a magasabb státuszú, s ebből adódóan

¹⁴⁹ Rozsnyói gyűlés Megyei tanácskozmány. Religio és Nevelés 1848/2. 293-294.

¹⁵⁰ A kalocsai érsekmegyei folyó évi aug. 30-, 31-és sept. 1-sején tartott köztanácskozmány eredményének fővonásai. Religio és Nevelés 1848/2. 343.; Nyomtatásban közli: 1848/49 és ami utána következett... i. m. 83.

¹⁵¹ Munkálatai a székes-fejérvári megyebeli papság által 1848-diki május 25- és 26-kán tartatott tanácskozmányi ülésekből kiküldött egyházi középponti választmánynak. Religio Nevelés 1848/1. 462.

idősebb korosztály képviseltette főleg magát, s így elsősorban az ő mérsékeltebb, konzervatívabb nézőpontjuk tükröződik a határozatokban,¹⁵² bár a böjti szabályok változatlanul hagyását már egyik egyházmegyében sem látták célravezetőnek.

Az egyházmegyei tanácskozások és néhány esperesi kerületi gyűlés határozatainak nyilvánosságra hozása után,¹⁵³ az elkövetkező hónapokban a vita a sajtóban is folytatódott, bár az egyházi lapokban, a Katholikus Néplapban és a Religio és Nevelésben csupán a konzervatív álláspontot, vagyis a böjt változatlan fenntartását támogató írások jelentek meg a kérdésről,¹⁵⁴ nyilván azért, mert ez utóbbi szerkesztője, Danielik János maga is bevallotta ezzel a nézettel értett egyet.¹⁵⁵ Ezek klerikus szerzői¹⁵⁶ indokolatlannak, sőt, felháborítóknak találták a böjti szabályok megváltoztatására vonatkozó javaslatokat, s értetlenkedve figyelték társaik erre irányuló törekvéseit: „Vannak az egyházi fegyelemnek pontjai, melyek számtalanszor igazoltatva s bebizonyítatva, mindig újra megtámadtának, mert az érzékiségbe ütközwén, ennek rabjaival folytonos harcban állanak. Illyen a böjt. S mert ebbeli természetét ismerjük, épen nem csudálkozánk, hogy napjainkban is emelkedtek minden oldalról szózatok, melyek annak eltörlését kívánták. Hisz korunk nem volna a test emancipatiojának kora, ha minden bilincset, melly azt a lélek szolgálatába nyügzi, szét-törni nem iparkodnék; s a coelibatus ostromlói következetlenek lennének, ha a természet szent törvényeinek a böjt általi eltiprását béké-

¹⁵² Nemcsak a böjt esetében, hanem a többi pontnál is ugyanez a különbség látható a kerületi és az egyházmegyei szintű tanácskozások javaslatait összehasonlítva: *Tamási Zsolt*: Az 1848-as nemzeti zsinati tematika előkészítése és követése i. m.; *Zakar P.*: „Hazám sorsa” i. m. 39.; 1848/49 és ami utána következett... i. m. 50.; *Tengely Adrienn*: Az egri egyházmegyei papság hitéleti reformjavaslatai 1848-ban. In: *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században*. Szerk. Csibi Norbert – Forgó András – Gözsy Zoltán. Pécs, 2021. 284.

¹⁵³ Mint láttuk, a Religio és Nevelés, legalább kivonatban, leköszölte az egyházmegyei tanácskozások és több esperesi kerületi gyűlés határozatát.

¹⁵⁴ *Sz. J. n.-m. p.*: Nyílt levelezés i. m. 37-38.; *Schreiber L.*: A böjt kérdése i. m. 297-299., 305-307.; *Fogarasi M.*: Kell-e böjtlönnünk i. m. 57-61., 65-68., 81-85.

¹⁵⁵ *Schreiber L.*: A böjt kérdése i. m. 307.

¹⁵⁶ Schreiber László ekkor kispap, Fogarasy Mihály pedig a Pesti Egyetem teológiai karának igazgatója volt. „Sz. J. n.-m. p.” írásából nyilvánvalóan kiderül, hogy ő is klerikus volt. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/s-A6233/schreiber-laszlo-A7E6F/>; Magyar Katolikus Lexikon „Fogarasy” szócikk <http://lexikon.katolikus.hu/F/Fogarasy.html> (Letöltés: 2022. június 10.).

vel tűrnék! De midőn ezen nem csodálkoztunk, bámultuk igenis, s mélyen fájlaltuk, hogy ezen szomorú csatában olyanok is részt vettek, kik egyébként keresztényies érzelmet s egyháziasságot tanúsítottak. S miután e körülmény csak annak tulajdonítható, hogy a böjt lényege félreismertetik, s a gyakorlatával, de kivált sürgetésével járó nehézségek igen nagyoknak képzelteknek” – írja Schreiber László elkese-redetten. Cikkében megtévedt paptársai okulására kifejti, hogy azon okok, melyek miatt az egyház a böjtöt elrendelte, mit sem változtak, hiszen az áldozatvállalást a kereszténység lényege s az emberi természet parancsolják, s a jelen korban egyébként is még szükségesebbnek véli a böjti szabályozást, mint a múltban: „De mostan (...) minden vallásnak egyenjogúsításával méltán attól tarthatni, hogy maholnap még a vasárnapnak léteét is csak a naptárból fogjuk megtudhatni, s azért szükségesebb, mint bármikor ezelőtt, kijelölni a napokat, melyeken az egyház (...) böjttel bünteti a test kihágásait, táplálja a léleknek életét. (...) Korunkban [az Egyháznak] (...) annál nagyobb hévvel s pontossággal kell ragaszkodnia az intézményekhez, melyek a hiveket emlékeztetik, miszerint van lelki hatalom, mellynek hódolni, van egyház, mellyet hallgatni tartoznak. E szerint napjainkban szükségesebb mint valaha, hogy a böjt fegyelme szorosan meghatározva, napjai kijelölve legyenek.” Úgy véli, hogy a böjt csökkentése vagy eltörlése kapcsán leginkább emlegetett indok, miszerint azt a társadalom jelentős része már úgysem tartja meg, nem állja meg a helyét, egyrészt, mert főleg falun szerinte ez még nem általános jelenség, másrészt pedig csak azért nem szabad a törvényt eltörlöni, mert nem tartják meg, ha egyébként a törvényt létrehozó okok továbbra is változatlanok. Megállapítja, hogy „nem eltörlöni, hanem keményebben sürgetni kell azon törvényeket, melyek gyakrabban el szoktak hanyagoltatni; nem megszüntetni, hanem nyomatékosabban kell ajánlani a fegyelmet. Korunkban (...) szükségesebb mint bármikor szilárdítani a fegyelmet, a böjt fegyelmét. Nem a szigorúság ártott az egyháznak, hanem a gyengeség és engedékenység.”¹⁵⁷

Érdekes módon a szabadságharc végnapjaiban újra szerephez jutott a böjt, mely jól mutatja, hogy minden változtatási igény ellenére mégsem vesztette el minden tekintélyét: az orosz bevonulás hírére Horváth Mihály, a Szemere-kormány kultuszminisztere – egyébként jogtalanul, az illetékes ordináriusok felhatalmazása nélkül – elrendelte, hogy június 6-án országos böjtöt tartsanak a magyar hadsereg honvédő háborújának támogatására.¹⁵⁸ S a történet szomorú lezárása, hogy a szabadságharcban szerepet vállaló papi személyek bünteté-

¹⁵⁷ Schreiber L.: A böjt kérdése i. m. 297-299., 305-307.

¹⁵⁸ 1848/49 és ami utána következett... i. m. 103., 111-112.

seben is több esetben helyet kapott penitenciaként a több hétig tartó böjtölés kenyéren és vízen.¹⁵⁹

Összegzés

A felvilágosodás a 18. század közepétől megingatta az egyházi tekintélyt, s ez egyesekben a vallási szabályok, többek között a böjti előírások megkérdőjelezéséhez vezetett. Ennek hatására a 19. század első felében elsősorban a vezető rétegek, a nemesség és az értelmiség soraiban egyre szélesebb körűvé vált a böjtszegés „szokása”, mely idővel a vallási előírásokhoz egyébként hűségesen ragaszkodó nép körében is követőkre talált. A romló helyzettel már az 1822-es nemzeti zsinaton és az azt előkészítő esperesi kerületi és egyházmegyei tanácskozásokon is foglalkoztak, azonban ekkor a megoldást még csak az egyházi szabályokat megerősítő állami rendeletek bevezetésében és ezek szigorú hatósági betartatásában látták, illetve a lelki ráhatásban, vagyis hogy a papság jobban intse a híveket a böjt megtartására a prédikációk és a katekézis során. Az 1830-40-es évek katolikus sajtója is ezt a felfogást tükrözte és számos újságcikkében hangoztatták a böjt szükségességét és hasznosságát, ezzel igyekezvén meggyőzni olvasóközönségüket. Azonban a helyzet tovább romlott, és a papság tehetetlennek érezte magát az ügyben, így a tervbe vett 1848-as nemzeti zsinatot előkészítő esperesi kerületi és egyházmegyei tanácskozásokon már az ország minden részében megjelent a böjt mérsékelt megreformálásának kívánalma, nevezetesen az absztinencia enyhítése, illetve a böjti napok számának csökkentése, amitől azt remélték, hogy legalább ezt majd a hívek szívesebben megtartják. Ezzel szemben a két szélsőséges megoldás, a böjti szabályok változatlan formában való fenntartása és annak egyházfegyelmi eszközökkel való kikényszerítése, illetve a böjt teljes eltörlése vagy csak tanácsá váló „lefokozása” hívei kisebbségben voltak.

Az ismert történelmi okokból kifolyólag mind az 1822-es, mind az 1848-as javaslatok papíron maradtak, azonban két évtized múltán mégis sor került a böjti előírások enyhítésére. IX. Pius pápa 1870-ben a magyarországi püspökök kérésére „Ex supremo” kezdetű brevében a hazai híveknek hét évre eltörölte a szombati absztinenciát, illetve engedélyezte a pénteki napokon a zsírral való főzést, kivéve a nagyböjti és a kántorböjti időszakban. A vigíliai böjti napokon megengedte napjában egyszer zsírral főzni, de az egyszeri jóllakás és a hústilalom szabályának a fenntartásával, illetve az adventi időszakban a szerdai böjt továbbra is fenntartandó volt, de pénteken napjában egyszer szabad lett zsírral főzni. Emellett szokásban volt, hogy a püspökök minden évben felmen-

¹⁵⁹ 1848/49 és ami utána következett... i. m. 152., 199., 212., 220., 224.

tést adtak arra vonatkozóan, hogy a hívek nagybőjtben virágvasárnapig hétfőn, kedden, csütörtökön és vasárnap napjában egyszer húst és zsíros ételt fogyaszthassanak.¹⁶⁰ Az 1917-es egyházi törvénykönyv kánonjai és a pápai engedélyek értelmében a két világháború között Magyarországon már „csak” a következő böjti fegyelem volt érvényben: szigorú böjt, vagyis absztinencia és napi háromszori étkezés egyszeri jóllakással hamvazószerdán, a nagybőjt és kántorbőjtök péntekjein, valamint karácsony, pünkösd és Nagyboldogasszony vigíliáján; enyhített böjt, vagyis napi egyszeri jóllakás hústilalom nélkül a nagybőjt minden hétköznapján – péntek kivételével – és a kántorbőjtök szerdái és szombatjain, illetve nagycsütörtökön és mindenszentek vigíliáján; hústilalom mennyiségi korlátozás nélkül minden fentebb nem említett pénteken. Mivel az egyházi törvénykönyv nem említette az adventi böjtöt, így azt automatikusan megszűntnek tekintették.¹⁶¹ A 20. század második felében a II. vatikáni zsinat hatására nagymértékben enyhítették a böjti szabályozást, olyannyira, hogy jelenleg hazánkban már csak minimális étkezési korlátozás van érvényben: csak hamvazószerdán és nagypénteken van szigorú böjt, illetve a nagybőjt péntekjein tilos húst fogyasztani.¹⁶²

¹⁶⁰ *Kazaly I.*: A katolikus egyházjogtan i. m. 548.; *Szeredy J.*: Egyházjog i. m. II. 1225.

¹⁶¹ *Mihályfi Á.*: Nyilvános istentisztelet i. m. 105. 2. j., 138.

¹⁶² *Codex Iuris Canonici* 1983. 1249-1253. can.; *Az egyházi törvénykönyv.* Szerk.: Erdő Péter. Bp., 1985. 842-845.